

Андрэй Федарэнка

Гісторыя хваробы

Аповесць

Человек переживает землетрясения, эпидемии, ужасы болезней и всякие мучения души, но на все времена для него самой мучительной трагедией была, есть и будет — трагедия спальни.

Л. М. Талстой

Вяргейчык

Увосень, як толькі скончылася «бульба» і пачаліся заняткі, у інституте толькі і гаварылі пра стипендью, якая налічувалася цяпер у залежнасці ад адзнак (за кожную пяцёрку даплочвалі па пяць рублёў), і пра трагічную смерць аднаго са студэнтаў, паэта Вяргейчыка Валодзі. Улетку, у будатрадзе, ён з хлопцамі ішоў з суседняе вёскі з танцаў; было ўжо цёмна, ззаду ехала грузавая машина. Хлопцы сталі галасаваць, шафёр, відаць, спужаўся, вільнуў — Вяргейчыка стукнула падножкай, ён аддяцеў наўзнач, патыліцай на бардзорыну, і хутка памёр.

Пра стипендью, грошы, пяцёркі і дадаткі гаварылі рознае. Хто меў больш пяцёрак, хваліў новую сістemu. Некаторыя казалі, што, як там ні было, якія ні ёсць гэтыя стымулы ненадзейныя і ненармаваныя, іх даўно трэба было ўвесці, хоць

такім чынам нешта «перабудаваўшы ў вышэйшай школе». Другія казалі, што гэта чорт ведае што, а не «перабудова» і не «стымулы»: адным падавалі па пяцьдзесят, па шэсцьдзесят рублёў, а другім за адну тройку — нічога.

Пра смерць размовы ішлі зусім іначай, ціха, сумна. Вяргейчыка шкадавалі. Ні яго жыщё за два гады вучобы, ні смерць, якім бы страшным і незразумельным фактам у адносінах да дваццацічырохгадовага чалавека яна ні была, не давалі асаблівых падстаў плёткам, што звычайна неяк самі сабою паяўляюцца на свет Божы ў такіх выпадках. Былі, праўда, такія-сякія разнабоі ў трактаванні ягонай смерці, але малазначныя. Так, некаторыя казалі, што нябожчык быў п'янаваты, не бярогся, і трошкі быў сам вінаваты. Другія даказвалі, што п'яны быў не Вяргейчык, а шафёр, інакш чаго б ён збіў на роўным месцы чалавека? Брусаўец, які жыў з Вяргейчыкам у адным пакой і ведаў яго добра, ішоў тады разам з ім з танцаў, а пасля бегаў выклікаць «хуткую», казаў, што Вяргейчык не мог быць п'яны, калі нават і захацеў бы, бо апошнім часам піў нейкія таблеткі, якія няможна было ўжываць разам са спіртным...

Расказвалі, як улетку ў інтэрнат прыязджала матка і Вяргейчыкаў два юрадны брат, забіralі нейкія рэчы. Газеты дружна грамілі Сталіна, Хрушчова, Брэжнева, заклікалі людзей да

Перабудоваў, Дэмакратыяў і да Галоснасцяў — з вялікай літары; разбівалі закаўказскія мафіі, асцярожна праходзіліся па незразумелай вайне ў Афганістане, называючы яе «помощью афганскому народу»; пісалі пра замежных спецыялістаў і пра ялцінскіх прастытутак, якія ў дваццаць гадоў маглі лёгка набыць машыну апошняе мадэлі, нідзе не працуочы... А мне ў вачах стаіць чамусыці тая Вяргейчыкава матка, як яна забірала яго рэчы — хоць я і не бачыў гэтага.

Брусаўец

Мае асабіста адносіны да гэтай смерці былі дваякія.

Я добра ведаў нябожчыка, пэўны час нават сябраўваў з ім, чытаў яго вершы — а таму разам з навіною пра яго гібелль нейкая частачка мае душы нібы адрывалася ад свету. Але што ты зробіш — сесію я здаў з дзвіюма тройкамі, стыпендыю мне не давалі, і, як ні ўпарцілася маё сумленне, чужая смерць зменшвала мае перажыванні.

Мне, па няправільнай логіцы, здавалася, што гэта толькі я шукаю сабе з усяго выгоды — нават з чужой бяды. Былі хвіліны, калі я баяўся і ненавідзеў сябе за шмат якія свае думкі. Думкі

гэтыя, у розных варыяцыях, грунтаваліся на tym, што чым больш бедаў пасыплецца на знаёмых мне людзей, tym больш будзе расці маё асабістасць. Паўтаруся, што мяне палохала гэта, і я ў такія хвіліны цягнуўся да людзей, якія, як мне здавалася, так, як я, думаць не маглі.

Такім чалавекам быў для мяне Мікалай Брусаўец. Ён добра вучыўся, добра апранаўся, меў выдатную спартыўную фігуру, а галоўнае, быў здаровым аптымістам. Здавалася, калі б з ім і здарылася якое няшчасце, дык ратаваўся ён, пэўна б, не tym, што параўноўваў бы гэтае сваё няшчасце з няшчасцямі іншых і радаваўся, што сваё меншае. Калі Брусаўец бачыў канец работы, за якую браўся — тады выходзіў плён, як і было ў яго з вучобаю. Калі не — ён кідаў пачатае з тою ж лёгкасцю, з якою пачынаў. Памятаю, яшчэ на першым курсе, пад уплывам Вяргейчыка, ён зрабіўся вялікім прыхільнікам беларускай мовы, ухапіўшыся за пропаганду яе, як галодны за хлеб. Недзе праз месяц, убачыўшы, што «змаганню» няма канца-краю, ён астыў, перастаў не толькі пропагандаваць, а і сам перайшоў, як і раней, на расійскую мову. І студэнты, і выкладчыкі, якім колькі дзён назад ён даказваў пра «запушчанасць нацыянальнага пытання» і пра «неадрыунасць мовы ад культуры», смяяліся з яго. Ён прыдумаў, ці то

недзе вычытаў, сказ і гаварыў яго ўсім знаёмым: «Калі адышоў ад справы Брусаўец, гэта не азначае, што справа не вартая Брусаўца, а што Брусаўец не варты справы», — і сам пры гэтым смяяўся...

Гадзін у сём вечара, у першы дзень пасля заняткаў, я пайшоў да Брусаўца.

— А я цябе ўжо даўно чакаю, — сказаў Брусаўец, калі я, пастукаўшы ў дзвёры, зайшоў. — Здароў. Сядай дзе бачыш. Я сам ужо збіраўся да цябе...

У пакоі была перастаноўка, ложкі з голымі сеткамі стаялі не так, як раней, а ссунуты разам каля акна. На падлозе ляжаў адчынены чамадан, Брусаўец яго пакаваў.

— Перасяляюць? — спытаў я, сідаючы на сетку.

— Сам не захацеў тут... Ведаеш, усё будзе напамінаць пра яго. Во, ужо штаноў няма!.. — Брусаўец гаварыў і глядзеў у шафу. — У цябе нічога не ўкралі за лета? У мяне недзе знікла адна спартоўка і сіняя штаны. Ты адкуль, Васкевіч, я забыўся, з Мядзеля?

Брусаўец мала змяніўся за вакацыі, у тым сэнсе, што мала змяніліся яго звычкі. Я ўжо ведаў: калі ён шмат гаворыць і шмат задае пытанняў, то нечым незадаволены.

— Не з самога Мядзеля, з раёна, — адказаў я.

Брусаўец пакорпаўся ў чамадане, выцягнуў сінюю, абдёртую на краях папку і сеў побач. Я трохі пасунуўся.

— Гэта Валодзева папка, — сказаў Брусаўец, развязваючы шворкі, — а вось ягоны дзённік. У шафе ляжалі. Я хачу ведаць, што тут напісана... Не, вось тут, пры канцы.

Я глянуў.

— Звычайнай беларускай лацінка, — з задавальненнем, як знаўца, паясніў я. — Табе што, цяпер перакласці?

— Калі не палянувшись, перакладзі пісьмова.

Я скрывіўся. Напісана было вельмі дробным почыркам.

— Гэтая шлюха, якая памагла загнаць Валодзю ў труну, працуе цяпер у тваім Мядзелі, у адной са школ... Я ведаю, ты сябраваў з Вяргейчыкам, рабіў з ім адну справу — памажы мне перакласці гэтыя запісы. Давай з'ездзім у ваш Мядзель і знайдзем гэтую прастыутку, га?

— Мяцельская, калі ты гаворыш пра яе, выдатна ведала лацінку, — задуменна прамовіў я, робячы выгляд, што для мяне ніякая не навіна гісторыя Вяргейчыка і Мяцельской; праўда, я ведаў, што нешта між імі было — у асноўным, з інтэрнатаўскіх плётак; ведаў, што Вяргейчык збіраўся ледзь не жаніцца і толькі ўлетку, падчас сесіі, у іх чамусыці разладзілася... Пра ўсё іншае, у прыватнасці, што казаў цяпер і

што, відаць, яшчэ меўся сказаць Брусавец, я чуў упершыню і таму навастрыў вушы. — Ты хочаш сказаць, што ў гэтым сшытку напісана пра яе?

— Я не ведаю, што тут напісана. Хоць, вядома, пра яе... Я ведаю толькі, што яна... вінавата ў ягонай смерці больш, можа, за таго шафёра!

— Я чуў, што Вяргейчык збіраўся жаніща на ёй, — спакойна, каб не выдаваць свае зацікаўленасці, сказаў я. — Няўжо ён мог зрабіць такое без кахрання? Пачакай, я дакажу... Я чуў пра Мяцельскую таксама плёткі, але няўжо Вяргейчык быў дурнейшы за нас з табою? Не можа ж быць, каб ён не бачыў у ёй нечага такога, за што можна было б яе каҳаць.

Брусавец, які запаліў цыгарэту, аж закашляўся дымам:

— Каҳаць? Ён ненавідзеў яе!

— Значыць, яна яго каҳала. Бачыш...

— І гэтага не было. Чорт яго ведае, як яны сышліся ўвогуле. Можа, спачатку нешта між імі і было, але ўлетку — Вяргейчык вяртаўся ад яе мерцвяком. Я бажуся, што ніколі не бачыў такіх людзей... Так і напісана было на ім, што доўга не пражыве!

«Каб яго не збіла машина, дык нічога б не было на ім цяпер напісана», — ледзь не сказаў я ўслых. І папрасіў:

— Раскажы.

— Я ўжо добра не памятаю, — адразу пачаў Брусавец, — ён увесь апошні месяц жыў як не на гэтым свеце, не дзіва, што яго забіў гэты п'яны прыдурак... Ён быў падрыхтаваны да смерці — чаго я і вінавачу гэтую... Неяк раз збіраемся на заняткі, ён адзін чаравік абуў, сядзіць на ложку, апусціў руکі і глядзіць на гэты чаравік. Я з дзвярэй кажу: хутчэй, а ён страсянуўся і ідзе! У адным чаравіку. У дзвярах толькі ачомаўся і сам засмаяўся. Кажа, «нізка ўпаў, бо высока ляцеў».

Адзін раз, было гэта позна ноччу... Здалі мы ўжо, здаеща, перадапошні экзамен — як ён здаваў іх, ні разу кніжкі не адкрыўшы, не ведаю. І на чатыры, на пяць... Вось гадзіны ў тры ночы прачніўся я ад святла, а ён стаіць сярод пакоя — ну, мярцвяк мерцвяком! Бэлы, схуднелы, страшны... Стаіць і глядзіць на мяне. Я ажно падскочыў, сеў. Ты што, пытаю. Тады ён ачомаўся, ужо неяк інакш глянуў на мяне і сеў на тумбачку. Ведаеш, кажа, Коля, што са мною толькі зрабілі? Я даўно ўжо сам сябе не лічу за чалавека, даўно ўжо да ўсяго прывык — але нашто ўжо такое рабіць? Хоць, кажа, што я некага вінавачу? Вось я сяджу, не даю табе спаць і сам не сплю, бо для мяне быццам на дышоў канец свету, і мне трэба, каб пра мае пакуты ведала ўсё чалавецтва. А мае ж пакуты, кажа, ува мне самім, у мaim целе. І калі не стане

цела, дык не стане і пакутаў, але ўжо ад того, што я табе вось гэта цяпер кажу — ніколі я гэтага не зраблю! Ніколі я не пазбаўлюся пакутаў такім спосабам; вось так пакажу-пакажу, нацешуся сам і напужаю на першы раз, а на другі насмяшу таго, хто слухае — і буду жыць. Далей.

«Ды што ўжо там такое?» — усклікнуў я.

«Яна пасмиялася з мяне страшэнна, а можа, мне падалося, што яна смяялася... І тады я саўсім страціў розум, нагаварыў ён страшных слоў, ужо забыўся якіх, абазваў яе брыдка... Але нічога, мне ўжо меней страшна. Яна адыходлівая, я ведаю. Трэба толькі трошкі пачакаць, яна даруе. Я не павешуся і не застрэлюся — я пайду прасіцца ў яе. Стану на калені, буду глядзець знізу ўверх і казаць адно толькі слова: «Даруй, даруй...»

Ты не палохайся, кажа, я сам ведаю, што вар'яцею, але я з тых ціхіх вар'ятаў, якія могуць сябе яшчэ неяк кантроліваць. Памятаеш, кажа, у Караленкі сляпы гаворыць, што сляпым не трэба дабрыня і ласка: іх трэба выводзіць на дарогу і даваць у рукі кіёк, хай жаброўцу. Дык вось яшчэ большая памылка, што такіх, як я, — вясковых, забітых, слабых фізічна, без грошай — людзей трэба вучыць у школе. Хто мне калі растлумачыць, начорта трэба, каб яны чыталі пра Анегіна, Пячорына і пра Раскольніка?

Начорта галаву маю з малых гадоў набілі класічнымі вобразамі, нашто мяне навучылі думаць? Чаму мне выпісалі пахвальны ліст і адправілі вучыцца ў горад, а не навучылі даіць кароў і падбіраць гной? Начорта я навучыўся думаць, аналізаваць свае ўчынкі і адчуваць такія самыя пачуцці, як Анегін, Пячорын і Раскольнікаў, калі я не маю ні грошай Анегіна, ні фізічнага здароўя Раскольнікаў? Каму трэба марнаваць мяне ў вялікім сталічным горадзе на сорак рублёў у месяц, дзе я навучыўся курыць «Космас», і з гэтых сарака дваццаць адзін пракуруваю. Чым я надзелены, у параўнанні з другімі, каб жыць у вялікім сталічным свеце? Нічым. Толькі хаценнямі, якія развіліся незалежна ад мяне — калі я быў малады, я ж не хацеў нічога, што пяпер хачу. Я хацеў, як і ўсе людзі, якіх ведаў змалку, курыць «Прыму», пасвіць кароў, у газеты закручваць сала з хлебам і з памідорамі, а кнігі чытаць толькі друкаваныя вялікімі літарамі.

А вершы? Людзі, якія друкавалі ў тоўстым часопісе мае выдуманыя вершы, на самай справе капалі мне яму. Яны публічна, аўтарытэтна зацвердзілі, што я не толькі роўны, але і вышэй за многіх іншых людзей. Як я мог ім не верыць? Друкаванне гэтых вершаў зрабіла з мяне маральнага калеку, бо дысананс паміж тым, як я пачаў аб сабе думаць і што я на самай

справе з сябе ўяўляў, вырас да вялікіх памераў. Што я практычна магу, чалавек дваццаці чатырох гадоў? Пісаць вершы? Тую ж Таню, якую я мучыў паўгода, цікавяць менш за ўсё мае вершы; яе цікавяць мае грошы, маё адзенне і мой рост у сантыметрах і дзе мы будзем жыць, калі, скажам, пажэнімся...»

Пасля ён зірнуў на гадзіннік і пабег. Я патушыў свято і лёг спаць.

— Ён памірыўся тады? — спытаў я.

— Не ведаю, ён прыйшоў праз хвілін дваццаць, я шчэ не паспей заснуць. Ён ціха ўключыў начнік над сваёй тумбачкаю і да самай раніцы нешта пісаў.

Мы памаўчалі. У пакоі стала цёмна. Мне было добра і не думалася, што чатыры месяцы таму, на гэтым самым ложку сядзеў чалавек, які нешта думаў, нечага дабіваўся, адчуваў цемру і цяпло.

— Дам ёй гэтыя паперы — хай чытае і пакутуе, — сказаў Брусавец.

І неяк смешна і недарэчна прагучай гэты грозны сказ; я быў упэўнены, яшчэ не прачытаўшы гэтих папер, што наўрад ці яны будуць некаму такой ужо страшнай помстаю.

— Можа, ён пісаў і не пра Мядзельскую. Калі хочаш, дай я прачытаю, а заўтра табе аддам, — папрасіў я.

— Бяры...

Я

Я не любіў Валодзю Вяргейчыка, хоць і сапраўды нейкі час мы з ім сябравалі.

Можна не любіць чалавека за тое, што ў яго не такія, як у цябе, погляды на рэчы, што ён ні з чым з табою не згаджаецца, і на словах альбо ў душы грэбье табой, але можна з аднолькавай сілай не любіць чалавека, які вельмі на цябе падобны. Гэта тое ж самае, як чалавеку з фізічным калецтвам на твары часта падсоўваюць люстэрка. Я не любіў Вяргейчыка якраз з-за гэтай, другой, прычыны. Я таксама быў з беднай вясковай сям'і, таксама не мог пахваліцца нейкім фізічнымі вартасцямі — але калі мне сорамна было ўсяго гэтага і рэдкі чалавек ведаў, чаго каштавала мне жыццё ў Мінску на сорак рублёў у месяц, а калі — і без іх, Вяргейчык не толькі не саромеўся, ён лічыў за норму, каб пра ягоныя беды ведаў кожны стрэчны-папярэчны. Ён плакаўся і сваёй беднасцю, і тым, што не пішуцца вершы, і тым, што на экзаменах яму задаюць больш пытанняў, бо адказвае па-беларуску... Ёсць людзі, якія да таго звыкаюцца з выдуманым імі ж крыжам, якія яны быццам бы цягнуць на сваю Галгофу, што адчуваюць у гэтым нават асалоду. І прапануй толькі — так, дзеля смеху, скажы: «Табе

памагчы?» — з якім гонарам твая «помач» будзе адрынутая!

Нябожчык, мне здавалася, быў з такіх людзей.

Сышліся мы з ім яшчэ на першым курсе, калі ён даведаўся, што я скончыў беларускую школу і калі-нікалі гавару па-беларуску, з-за гэтага і пачалося наша сяброўства. Мы гадзінамі сядзелі ў накуранным пакоі і разважалі пра нацыянальныя праблемы. Недзе праз месяц такога лікбезу пайшли першыя рознагалоссі: Вяргейчык вырашыў, што «гаварыльні» досьць і трэба пераходзіць да справы. Мы пайшли да рэктара і сказалі, што трэба зала на трыста чалавек, дзе будуць праходзіць сустрэчы з пісьменнікамі і гісторыкамі, і нам адвялі гэту залу. На першае пасяджэнне прыйшлі два пісьменнікі і два студэнты — я і Вяргейчык.

Я тыдзень не мог спаць ад сорamu, пайшоўшы на так званы «збор заявай у беларускія клясы». У адной кватэры старая бабулька смяялася з нашых агітаванняў і казала: «Каб гэтага хацела правіцельства, дык хто ў нас пытаўся б?» Мяне ўразілі яе слова, я адчуваў, што яна мае рацью, і ўрэшце адкрыта заявіў Вяргейчыку, што хадзіць па кватэрах — гэта авантура.

— Ты прапаноўваеш скласці рукі і сядзець?

— Я прапаноўваю толькі рэальнае

размежаванне. Мы — будучыя настаўнікі, хіба гэта наша справа самім сабе шукаць вучняў? Ці быць беларускім класам можа і павінен вырашаць толькі ўрад, як правільна сказала бабуля. А калі ўрад гэтага не хоча, дык недзе тут і трэба шукаць прычыну, а не цягацца па кватэрах. Няўжо ты не бачыш, што, калі хадзіць па кватэрах, беларускіх школ мы дачакаемся праз пяцьсот гадоў?

— З такімі, як ты, мы іх ніколі не дачакаемся!

За два гады нашага знаёмства я не помню ні аднаго выпадку, каб удалося ў нечым пераканаць Вяргейчыка. Спачатку я бачыў у ім толькі зафанацелага «адраджэнца», для якога не існавала ніякіх чалавечых пачуццяў, калі яны выказваліся не па-беларуску; пасля выпадкаў з залаю і з заявамі актыўнасць Вяргейчыка пачала здавацца мне проста неразумнаю. Я шмат у чым расчарараваўся, адышоў ад «справы» і толькі збоку наглядаў за Вяргейчыкам. Тады і разладзілася нашае сяброўства.

А ён не сунімаўся. Ужо на другім курсе, зімою, ён сабраў чалавек сём беларускамоўных і стварыў у інстытуце суполку «Раніца». Гэтая суполка то рассыпалася, то зноў утваралася, і невядома было, чым яны канкрэтна займаліся, акрамя бясконцых размоў. Недзе пад той час узникла і пайшла гуляць па курсе плётка, што ў

Вяргейчыка закахалася дзяўчына з ягонае суполкі, пяцікурсніца Мяцельская, якая памяняла за пяць курсаў пяць хлопцаў, і цяпер хоча закружыць Вяргейчыку галаву і выйсці за яго замуж.

Усё, што я ведаў, акрамя гэтай плёткі, дык гэта што Мяцельская была вельмі прыгожая і выдатна ведала беларускую мову — як ніхто ў інстытуце.

Вяргейчыкавы паперы

Я вярнуўся ад Брусаўца, сеў на стол і не без гідлівасці, якую звычайна нясуць рэчы нябожчыкаў, развязаў матузкі сіняе папкі. Чытаў я хутка. Почырк у Вяргейчыка быў добры. Недзе гадзіны праз дзве я меў уяўленне, што трymаю ў сваіх руках.

Дзённік ён вёў два з паловау гады. Дзённік яго можна было падзяліць на тры часткі: першая, напісаная на рускай мове, складалася з нейкіх жыццёвых, вайсковых назіранняў і з вершаў па-руску. Другая, пісаная па-беларуску, была скрозь пра нацыянальныя праблемы і канчалася словамі: «Выйшаў «ЛіМ» — цэляя падборка пра мову!!!» Урэшце, трэцяя, самая вялікая па плошчы, была напісана беларускай лацінкай — пра каханне, пра асабістae жыццё.

Акрамя дзённіка, у папцы ляжалі чатыры неадпраўленыя лісты: два да стрыечнага брата Валіка (ён прыезджаў да Вяргейчыка ў інтэрнат) і два — Сяргею Антоненку. Сяргей вучыўся на першым курсе разам з Вяргейчыкам, пасля кінou інстытут і паехаў дамоў, здаецца, у Калінкавічы. Я чуў, што ён нядаўна жаніўся, і ведаў, што Вяргейчык перапісваўся з ім.

Я раскладаў на стале лісты, гартаў дзённік і ўсё не мог зразумець, што мяне непакоіць. Я пачаў перачытваць яшчэ раз лацінку, раптам на сярэдзіне спыніўся...

Перада мною ляжаў, можа, адзін з самых праўдзівых твораў — нельга сказаць, мастацкі, хутчэй — хранікальна-дакументальны, але твор. Гісторыя чужога кахання: з завязкай, сюжэтам і кульмінацыяй... Вяргейчык пунктуальная запісваў толькі свае разважанні і пачуцці, апускаючы дэталі і дзеянні, з якіх гэтыя пачуцці вынікалі, але якраз у гэтым мне чамусыці ўбачылася арыгінальнасць формy. Як ні дзiўна, мне было цікавей чытаць гэтыя сухія, часам аднастайнія разважанні, чым іншыя: поўныя яскравых дэталяў апавяданні, у якіх былі «патрэсканыя карыты», «парцалянавыя ракавіны», «свінні з вушамі-лапухамі», «пажарныя капелюшы», «дзяды Яўхімы з вузлаватымі ад працы рукамі», «акварыумы-аўтобусы». Словам, гэта былі трапныя дэталі, з

якіх тым не менш вынікалі разважанні настолькі прымітъўныя, што рабілася сорамна за таго, хто пісаў.

Зрэшты, прычына тут яшчэ магла быць як у майм літаратурным дылетанцтве, так і ў тым, што я асабіста ведаў і Вяргейчыка, і Мяцельскую. Мне непатрэбны былі дэталі, каб уявіць наш інтэрнацкі пакой, ноч, прыгожую, халодную, знявераную ў людзях жанчыну, якая стаіць перад люстэркам і прыхарошвае валасы; недзе збоку, на ложку ці на крэсле, прымасціўся і не зводзіць з яе вачэй напаўзвар'яцэль ад сваіх бясконных думак чалавек, які смаліць адну за адной цыгарэты «Космас» і ўсё гаворыць, гаворыць... Ён бачыць, што надакучыў тут, што красуня думае цяпер пра што хочаш, толькі не пра яго, але яшчэ страшней яму вяртацца да сябе ў пакой, заставацца сам-насам у дзіўных пошуках жаночай логікі.

Я раскладаў неадпраўленыя лісты не па датах напісання, а згодна зместу дзённіка — і вось што выйшла:

Лісты

Ліст першы

Дзень добры, Сяргей!
Вялікі дзякую табе за ліст.

Я рады, што ты жэнішся, — нехта з вялікіх прыкладна казаў так: «Да жаніцьбы я рос як яблыня-дзічка, а цяпер такое адчуванне, быццам мяне падраўнялі і я расту ў адным правільным напрамку». Я не змагу быць на тваім вяселлі — улетку еду ў будатрад, але абязцянне сваё выполнонваю. Калі ты помніш, абязцянне гэтае было — расказаць табе, калі ты жэнішся, сапраўдную прычыну мае меланхолія за апошнія пайгода, і якую ролю ў гэтай маёй хваробе адыграў ты. Я не буду шмат філасофстваваць. Помніш, пайгода назад ты прыязджаў у Мінск і начаваў у Тані? Каб ты толькі ведаў, чым я цяпер заплаціў бы, каб раніцой ты не заходзіў тады да мяне! Можа, калі б я не ведаў падрабязнасцей той ночы, нічога цяпер са мной не было б. Вы — ты і Таня — былі мне як брат з сястрою. Нас яднала адна справа, і бажуся, што мне ў галаву не ўлазіла, як гэта проста робіцца — пагаварыўшы з жанчынаю аб высокіх матэрыях, класціся з ёю ў ложак і рабіць тое, пра што ты тады мне расказваў. Пасля твойго

аповядыа ў мяне знікла, галоўнае, вера, што на зямлі ёсьць нешта святое, бо наша справа была для мяне адзінным, чым я жыў пасля войска.

Чым я жыву цяпер? Гэта страшна, Сяргей. Найперш я пачаў думаць так: калі б я не быў дурны і жыў па прынцыпу «беларушчына беларушчынаю, але не забываіся і смачна пад'есці, і пераспаць з бабаю, як надарыцца момант», калі б я так думаў раней, дык мог быць на тваім месцы. Уяўленне маё запрацавала як ніколі. Уся беларушчына паступова выцяснялася без следу, а галава напаўнялася іншым... Вось я бачу кожны ваш рух, чую кожнае слова... А пасля таго? Як ЯНА ўставала? Як апраналася? Прасіла цябе адварочвацца? Якое было вашае першае слова раніца? Раней мне здавалася, што «свядомая беларуская мова сама па сабе ўзвышае, і людзі, якія гавораць на ёй, неяк вышэй і разумней за астатніх. Тады ж, зімою, усё ў мяне перамяшалася, усё святое руйнавалася кожным твайм словам. «Мне не было дзе пераначаваць, — расказваў ты, — я пайшоў да Мяцельскай. Яна была адна, ужо засынала. Я лёг на суседні ложак, ляжаў. Пасля падумаў — а-а, і перайшоў да яе. Яна не супраціўлялася...» (Ліст абрываецца).

Ліст другі

Добры дзень, Валік! Пішу табе на лекцыях, хапаючыся. Дзякую, што хваліш мой верш, думаю, ён не варты таго.

У май жыцці адбыліся такіякія змены — не ведаю, ці можна пра такое некаму пісаць ці казаць, але і варыць усё ў сабе няма ўжо моцы. Запісы для сябе, у які-небудзь дэённік мяне не задавальняюць, доўга ў яго запісваць я не могу. Мне трэба бачыць перад сабою нейкі канкрэтны твар... Пачну здалёк, як я сам усё разумею: з гэтага навучальнага года я свядома перайшоў на беларускую мову, г. зн. пачаў гаварыць на ёй у магазінах, на лекцыях, з людзьмі, пісаць лісты. Зрабіў я гэта таму, каб вучыцца так думаць, бо тады яшчэ звязваў сваю будучыню з літаратурай. Пасля гэтага адбылося вось што: па-першае, на лісты мае адказаў толькі адзін чалавек — гэта ты (калі не лічыць маткі); па-другое, і ў сваім інстытуцкім асяроддзі я зрабіўся, па сутнасці, ізгоем. Хацеў я таго ці не, мне трэба было шукаць такіх, як сам. Нават не шукаць, бо такія людзі неяк самі знаходзіліся. Адзін раз, яшчэ ўвесень, да мяне зайдла адна вельмі прыгожая дзяўчына з нашага інстытута, з апошняга курса, і спытала, ці праўда, што я гавару ўвесь час «на мове»? Так мы пазнаёмліся, пачалі неяк трymацца адно аднаго, і адносіны

паміж намі былі, як у даваеных фільмах — нейкія задужа ўжо цнатлівия і ненатуральныя. Але адзін раз — перад зімовыімі вакацыямі — я...

Каб ты лепш мяне зразумеў, апішу, як было. Я тады вярнуўся з вуліцы. На вуліцы — зіма, вечар, вецер. У пакоі цёмна, пуста, тыя ж сцены і адно й тое ж на сценах — усё знаёмае, што мяне раней неяк супакойвала, суцяшала і настройвала на свае вершы, раптам падалося страшэнна змрочным і сумным. Ведаеш, бываюць хвіліны, калі ты поўны энергіі, сіл, але не ве даеш, дзе іх дзець. Адзінота страшэнная, спаць яшчэ рана. І тады я пайшоў да Тані і бажуся, як толькі па стукаў у дзвёры, зайшоў, сеў, павітаўся — словам, зрабіў тое ж, што і сотню разоў да гэтага — уся мая трывога некуды знікла. Яна зрабіла гарбаты, чакаючы, пакуль закіпіць, села насупраць за стол і спытала, ці чытаў я нейкі артыкул пра мову. Я пачаў, як заўсёды, казаць, што чытаў, што артыкуламі тут справы не вырашыць — і дзіўная реч! — я ўпершыню з ёю гаварыў адно, а думаў другое. Я думаў: «Яна адна, у кароткім халаце, за акном — ночь, вецер, яна мяне паважае за мае вершы, ззаду — ложак, яна ўжо збралася спаць...» Мы былі зусім адны. «Можна, я астануся, Таня?» — сказаў я раптам... (Ліст абрываеца).

Дзённік

6.2.87

Урэшце дабраўся. А колькі ўсяго мог назапісваць за гэты час, каб не ляnota! Сесію здаў на пяцёркі, і адна тройка. Адказваў пабеларуску, акрамя гістмату. Вакацыі прайшли кепска, увесь час не выходзіла з галавы Т., было сумна, нудна, я так і не прывык за шэсць дзён да вясковага жыцця. Перад вакацыямі самае цікавае — вечар у М. Т. Упершыню за паўгода нашага знаёмства захацей астацца ў яе начаваць, і не на вольным ложку, а з ёю. Яе гэта здзівіла і спалохала. Я сказаў (навошта!): ведаю, што ты спала з Сяргеем — ён сам на другі ж дзень расказаў мне. Тады яна раптам заплакала — горка-горка, і плакала доўга, а я ўсё чакаў. «Дык што, вам хочацца спаць, а на мне свет клінам сышоўся?» — спытала яна праз слёзы.

А я таксама быў страшна здзіўлены, бо, па логіцы, са мною, якога яна паважала больш, як Сяргея, яна павінна была легчы ў ложак з яшчэ большаю ахвотаю. Але ж не скажаш гэта ўслых! Я пакрыўдзіўся і пайшоў, а пасля шкадаваў і сябе, і яе. Ды што пасля — ніколі не забуду, як горка яна плакала.

16.2.87

Прайшло дзесяць дзён — і я гатоў. Не магу ні вучыць, ні спаць, згасаю сам на сваіх вачах. І невядома ад чаго. Закахацца я не мог, але прычына, здаецца, у Тані, бо гэта адзінае, пра што мне цікава думаць і гаварыць. Калі б я тады, перад вакацыямі, пераспаў з ёю — ніякіх пакутаў цяпера не было б. А цяпера справа зайшла дужа далёка. Я адкрыў перад ёю карты, бухнуўшы ў лоб: «Таня, дык можна мне спадзявацца?» — «На што?» — «Каб... гэтак... як Сяргей?» — «Што? Выкінь з галавы, Вяргейчык! Гэтага ніколі, ніколі не будзе», — засмяялася яна. Тады я нечакана сказаў, што кахаю яе, абняў і пацалаў, і яна сцішылася і была такая радая! Але далей пацалункаў не пайшло.

Але чаму? Дзе я тут раблю памылку? Нехта пісаў, што мужчына часта гаворыць жанчыне больш, чым ёй патрэбна пра яго ведаць: ён сказаў і забыўся, а яна помніць. Не дзіва, што пасля маіх слоў («У мяне, акрамя цябе, нікога няма; ты самая лепшая дзяўчына» і г. д.), яна проста не чакае ад мяне нічога новага, у лепшым выпадку — паўтору. Але й паўтор не дасць ужо нейкага эффекту. Ёй цяпера трэба, мусіць, упэўніцца, ці яшчэ хто (лепшы, прыгажэйшы за мяне) не скажа такіх самых слоў. Сам жа я хачу ўжо нечага больш шага за

паўтор і, што кепска, не адкладаючы.

План прыкладна такі: даць ёй зразумець, што я заўсёды ў яе пад рукою; не злаваць самому і не крыўдзіць яе (накшталт: ці ёсьць у мяне надзея?); пастарацца знайсці сабе справу, каб не думаць пра гэта ўвесь час — і чакаць.

18.2.87

Учора ўвечары, упершыню за два месяцы, так лёгка і спакойна было на душы. Ішоў мокры снег, я хадзіў на вакзал тэлефанаваць у Гомель і думаў пра тое, як перад гэтым быў у лазні, раздзеты, і доўга глядзеў на сябе ў люстра, у якім адбіваўся з галавы да пят. Я ўсё зразумеў. Мне дваццаць чатыры гады, але фізічна я складзены, як пятнаццацігадовы падлетак. А твар зморшчаны, скура нясвежая — відаць, ад цыгарэт. А як страшэнна я схуднеў за гэты год! Вось дзе трэба шукаць прычыну, што з ЕЮ нічога не выйшла і не выходзіць. Яна не кахае мяне. І як можна кахаць такога?!

Няўжо калі б я быў таўсцейшы на дзесяць кілаграмаў і вышэйшы на дзесяць сантymетраў, яна пакахала б мяне яшчэ паўмесяца назад — у той жа дзень, калі я захацеў гэтага?! Так, можа быць. Чаго ж мне так страшна, калі я ведаю, што фізічна змяніцца не змагу?

І ўвечары страх прайшоў. Я думаў — а якую

я сам себе выбраў будучыню? Літаратурная работа, мінская кватэра, дача, машина — тыповы набор для шчасця тыповага сына вёскі. І ці не ёсць мой страх у тым, што будучыня гэтая можа для мяне не спраўдзіцца?

Але чаму я выбраў сабе такую, а не іншую будучыню? Бо яна такая ва ўсіх — у сэнсе, усе імкнуща зрабіць сабе такую будучыню. Але раз я не такі, як усе, раз я проста фізічна горшы за астатніх, дык я магу раўняцца на іх?

Калі гэтае будучае жыццё будаваць такімі метадамі, як іншыя, пазіраючы на іх, робячы, як яны, і ведаючы наперад, што ніколі ў мяне так не атрымаецца — дык нават калі нейкім цудам тое будучае жыццё і пабудуеца, пакуты мае не акупяць яго. Але тады што — паміраць? І не будзе пакут: ні пазнейшых, ад натуральнай смерці, ні цяперашніх — ад шматлікіх балючых парыванняў «быць, як усе», у прыватнасці, зрабіць тое, што Сяргей.

Усё — лухта, бо смерць — гэта задужа цудоўна, і даецца яна лепшым і моцным, а не такому духоўнаму рабу, як я.

Выйсце: раз насяльна я памерці не магу — баюся; раз у мяне няма будучыні, бо жыць, «як усе», не атрымаецца, — значыць, трэба жыць быццам памерламу ўжо. Нічога ад жыцця не чакаць, не імкнуща, сабою распараджацца вольна. Жыццё з гэтага часу павінна стаць мне

грашыма, выпадкова знайдзенымі на дарозе, якія траціць можна як папала, на рэчы, для якіх свае грошы шкадаваў бы. Рэчы, на якія я збіраюся траціць сваё нікому не патрэбнае жыццё, хай будуць: спакой, поўная да ўсяго абыякавасці.

Не ведаю, ці надоўга хопіць гэтай выдумкі і колькі я пражыву такім «памерлым» способам, але бачыць Бог, нічога іншага мне не астаетца.

Шчасце для тых, хто не думae пра яго, хто карыстаецца ім і сам таго не ведае. І хто не вызначае, што такое «шчасце». (Як я агульна пішу, а ў галаве толькі адно: гэта Сяргей быў шчаслівы, калі спаў з Мяцельскаю; гэта ён саўсім не думae і не шукаў гэтага «шчасця»; гэта ён быў з прыгожаю, малазнаёмаю жанчынаю, а значыць, быў шчаслівы і сам таго не ведаў).

4.3.87

Атрымаў ліст ад Валіка.

У яго — насталгія па вёсцы. Смешна. Я даўно ўжо не люблю вёску: смешна яе любіць — цяперашнюю. Але хто калі зразумее маю страшэнную насталгію па жыцці, якое я мог пражыць, каб не быў Вяргейчыкам? Адкуль яна ўзялася? Ніколі я не думаў, што захварэю якраз на такую насталгію. Хай я быў бы Сяргеем, Брусаўцом нават, Міцурам — кім-небудзь, толькі

не Вяргейчыкам. І тады яна кахала б мяне, была б удзячна мяне, пакорлівая. Была б шчаслівая, нават калі я кінуў бы яе, як зрабіў Сяргей.

Страшна і незразумела, калі думаеш, што яна бавіць час са мною і цалуе на развітанне не таму, што нешта там адчувае, а таму, што нікога іншага, апрач Вяргейчыка, побач няма. Калі мы дзе на людзях разам, яна саромеецца мяне: «Не бяры мяне за руку, я не люблю пры людзях», «Пасля пагаворым, тут жа людзі», «Толькі не шапчы на вуха — людзі ж глядзяць». А мне ўспамінаюцца адразу зімовыя дні, калі прыязджаў Сяргей, а яна щчабяцала яшчэ парасійску, толькі вучылася беларускай мове і была мне проста знаёмая, амаль чужая. Мы сядзелі тады ў інтэрпакоі, нехта з замежнікаў іграў на піяніна, усяго было чалавек дзесяць — замежных і «сваіх» студэнтаў. Яна, падабраўшы пад сябе ногі, сядзела на канапе побач з Сяргеем — і, далібог, яна сама абдымала і тулілася да яго. Вочы ў самой ззялі, і гаварыла ціха-ціха, і смяялася, усё абдымаючы яго, бы баялася, што зараз яе прагоняць. Тады яна яшчэ паважала мяне, бо думала, што я не хачу быць «як усе». Думала, што я хаджу па вуліцах і гавару пабеларуску — вось усё, чым я для яе быў.

Гэта было на другі дзень пасля таго, як між імі усё адбылося.

12.3.87

— Божа мой, Вяргейчык! Калі гэта скончыцца? Я не прастытутика, бажуся табе!

— А як тады быць... з Сяргеем?

— Які ты дурань! Каб ты толькі ведаў, што ты цяпер сам сабе робіш сваім словамі... Можа, калі б ты маўчаў, я пакахала б цябе, як нікога, і ты даўно дабіўся б таго самага, што і Сяргей.

— Хіба на гэта абавязкова трэба каханне? Хіба ты кахала Сяргея?

— Не.

— Але я проста не могу не думаць пра тую валупту ноч!

— (Уздых). Вяргейчык, калі б на твайм месцы быў нехта іншы, я даўно яго выгнала б... Я табе сто разоў таумачыла — у мяне быў такі перыяд, вельмі страшна была адзінота. Я пасварылася са сваім хлопцам назаўсёды, з хлопцам, з якім хадзіла два гады. Ужо мелася быць вяселле, пасля з-за нейкай драбязы мы пасварыліся — раз, другі... і я асталася адна.

— А ты кахала свайго хлопца?

— Кахала.

— Раскажы хоць, як гэта бывае.

— Ён быў зусім непрыгожы (позірк на мяне), кепска апрануты, але я гатова была абараняць яго перад усім светам, калі мне гаварылі, што ён мяне не варты. (Смяецца). Даходзіла да таго,

што мы не маглі быць адно без аднаго нават гадзіны, сыходзілі з лекцый... Я скажу шчыра — ні з табою, ні з кім іншым такога я больш не адчуваю, уся неяк згарэла... З табою, праўда, нешта падобнае ўзнікае, але ты топчаш яго...

— Мяне нікто ніколі так не кахаў. Было нешта, але ўсё не тое. А чым скончылася?

— Пасля пачалося тое, чаго так дамагаешся ты — і я яго ўзненавідзела. Не ён мяне кінуў, а я яго. Хоць пасля і мучылася страшэнна, на сцяну лезла ад жаху і адзіноты. Тады ж і падвярнуўся Сяргей — ну, нашто я гэта рабіла! Я ж ведала ўжо, чым такое канчаецца. Валодзя, ну, нашто табе гэта? Каб ты быў жанчынаю, ты ведаў бы, як гэта брыдка, які гэта фізічны і духоўны бол...

— Маўчы ты хоць пра фізічны, лепш увогуле маўчы!..

«Вяргейчык, Вяргейчык! Як бы цябе кахала, каб магла!» Страшна ўспомніць, бо гэта праўда. Хутчэй за ўсё, яна шчыра хоча і пакахаць мяне, і ўсё астатніе — і не можа. Мароз бяжыць па скуры, і страшна невыносна ад уяўлення, якім было б тое, сапраўдане, каханне.

Кожны чалавек мае прыкладна аднолькавы запас кахання. Выліваецца гэты запас найчасцей на абы-каго, на чалавека, якому каханне ці непатрэбна наогул, ці патрэбна на малы час... У яе запас гэтых амаль не крануты,

але мне яна вылучае маленькую долю — столькі, каб трymаць каля сябе. Цяпер — ад суму, на буду чае — проста так, на ўсялякі выпадак. Каб пагаварыць, паплакацца, паскардзіцца на жыццё, на Сяргея і на Сцяпанаў, якія «пагуляюць» з ёй і кінуць.

Яна кажа: «Ты хочаш, каб я цябе ўзненавідзела... пасля гэтага? Да ўсіх пасля гэтага няnavіscy!»

«Усіх, — паўтараю я, — усіх тых».

«А ўсіх было двое», — чырванее яна. Можа, гэта і праўда, але мне робіцца раптам так страшна, што адрываетца нешта ўсярэдзіне, і я раблю так, як рабіў у дзяцінстве, калі дарослыя, смеючыся, палохалі мяне: «Памрэш, памрэш — станеш стары і памрэш!» Жах паралізоўваў мяне ўсяго, я ведаў, што гэта праўда, але пачынаў шаптаць: «Не вер! Не вер!» Памагала. Праз нейкі час я ўжо забываўся на смерць. Тоё самае раблю і цяпер, шапчу: «Толькі двое!» Хутка робіцца лягчэй — цяпер я веру, што была яна толькі з двумя.

Але ніколі я не паверу, што яна ненавідзіць Сяргея. Адзін раз, падчас гэтых нудных вечароў, якія не адрозніш ад другога, я сказаў, калі яна глядзела на Сяргея, дык у яе зусім інакш зязлі вочы. Толькі пачуўшы гэтае імя, яна страпянялася ўся і, бедная, разгублена спытала: «Так? Бачыш, а я і сама не помню».

Калі б ён першы паспрабаваў вярнуцца, прыйшоў да яе і сказаў прыкладна тое, што я кажу ёй ужо два месяцы: «Таня, я цябе кахаю, я не магу без цябе жыць. Давай вернем тую ноч, бо інакш я проста звар'яцею», — яна не вагалася б ні хвіліны.

4.4.87

Упершыню цэльых два дні да яе не заходзіў. На трэці яна прыйшла сама. Адбылася такая прыкладна размова:

— Чаму ты не прыходзіш?

— Таня, я не магу ўжо адносіцца да цябе проста як да чалавека... Калі я не магу дабіцца таго, што й Сяргей, дык...

— Ого! А калі хто пра мяне падумае, як я сама хачу?

— Я не скончыў... Без кахання ты не будзеши мяя, я ўжо бачу. Таму і не прыходжу.

— Дурны ты, Вяргейчык. Проста... за гэтыя два дні я пабачыла. Проста я не магу без цябе жыць — усяго толькі. Ну, чаго ты ўбіў сабе ў галаву, што каханне правяраеца такім спосабам? Калі ты зразумееш, што, чым больш ты думаеш і гаворыш пра адно і тое ж, тым больш настройваеш мяне супроць сябе?

— Я не веру, што мяне можна кахаць. Але я ніяк не ўцямлю, чаму мне не можна таго, што

можна Сяргею? Я замучыўся страшэнна, Танюха, мне нішто не наўме ўжо... Толькі і думаю, чаго я не нарадзіўся Сяргеем?

— І што было б?

— Тады была б ноч...

— А пасля? Чаго і ты пра мяне не падумаеш?

— Пасля я зрабіў бы ўсё, што ты сама захацела б.

— Вяргейчык, у цябе было і ёсць вельмі простае выйсце. Мне здаецца, ты яго даўго ведаеш.

— Якое?

— Гэтага я табе ніколі не скажу.

— Давай напішам на паперцы.

Я ўзяў аловак, даў ёй асадку і паперку, сам сеў на ложак і хутка напісаў на чыстым ражку газеты: «Табе трэба было падмануць мяне, сказаць, што хворая, ці што-небудзь выдумаць, і што «зможаш» толькі ўвосень. А за лета я цябе забываеш б. Я ж усяму веру і гэтаму паверыў бы».

Яна сядзела за столом, пісала вельмі доўга, абдумвала, крэсліла; урэшце мы абмяняліся, і я прачытаў: «Лепш было б, каб я любіла твойго Брусаўца, а ты — маю Віку (дзяўчына, з якой яна жыла), але гэта жарт. Выйсце ў цябе вельмі простае, але не дай Бог, каб ты здагадаўся, бо тады я апынуся на твайм месцы, а гэта страшна».

Першае, што мігнулася, было — жаніцьба. Мне — жаніцца?! На жанчыне, якая сама мала спала з двума, адзін з якіх ранейшы мой сябра і сакурснік? Гэта было нешта немагчымае, я адкінуў думку пра жаніцьбу праз паўхвіліны.

— Я нічога не разумею.

— Дай, бо сапраўды ты зараз навыдумляеш... — яна выхапіла паперку і засміялася.

5.4.87

Што яна хацела сказаць, напісаўшы ў паперцы пра маё выйсце? Калі ёй можа быць страшна, апынуўшыся на майм месцы? Калі кінуць яе, не прыходзіць? Знайсці сабе другую дзяўчыну? Лухта.

Значыць, яна праста хацела выйсці замуж. Я наsicу у галаве сваё, а яна, мабыць, толькі: «Замуж! Замуж!» Няўжо так прости? Калі я нават і памыляюся, да яе ўжо не цягніе. Адчуванне волі, якога за два месяцы яшчэ не было. Быццам знайшоўся шыфр і адразу, раптам, расшыфраваў усе яе слова і дзеянні за гэты перыяд. Правільна яна аднойчы сказала: «А ты не ведаеш жанчын». Апёкшыся колькі разоў, яна хоча гарантый, што, калі тое адбудзецца, я яе не пакіну. Як лёгка і прости! «І адыйшла зіма трывог, і стаў з нябёс герояў строй, і зноў ёсць

май, і зноў ёсць бой, і зноў ёсць свет і ў свеце — Бог!»

Іншым, значыць, гэтае дазволена без усялякіх гарантый.

Для іх, жанчын, хлопцы, відаць, як і яны для нас, дзеляща на катэгорыі: з гэтым можна адно, а з гэтым — іншае... Як добра, што ўсё скончана!

9.4.87

Цыдулкі, якія пісаў ёй, седзячы на лекцыі, і пабаяўся аддаць. «Я не ведаю тваіх намераў, але так не робяць! У жанчыны на першым месцы заўсёды цела. І тое, што яна з некім пераспіць — гэта не распуста, а ўзвышэнне, бо пасля яна набывае права асуджаць таго чалавека. Яна тады становіцца вышэй за мужчыну, і кожнае яе слова будзе праўда».

11.4.87

«Значыць, калі я не пайду на вашае пасяджэнне, ты пакрыўдзішся і нават не будзеш са мною гаварыць? Значыць, калі ты сама нечага хочаш, а другі не выконвае гэтага хацяження, ты крыўдзішся ў такой ступені, што нават не хочаш гаварыць?»

13.4.87

«Вы ўсе хочаце, каб я была ў вас рэччу!»

«Я нікому даўно ўжо не веру».

«Чым ты лепшы за іх?»

I гэта ўсё, чаго я дабіўся за два з паловаю месяцы. Трэба ўспамінаць, што я ёй агідны, што яна не каҳае. Было б каҳанне — не трэба было б аніякай логікі.

Ліст трэці

Добры дзень, Валік! У мяне ўсё па-старому. Я баюся здацца назолаю, але дэпрэсія мая нешта не праходзіць. Адзінае, чым магу пахваліцца — гэта спрабую стварыць у інстытуце літаратурна-гістарычную суполку «Раніца», якая выдавала б сваю наасценную газету і прымала ўдзел у адраджэнскім жыцці Беларусі. Знайшлося шэсць чалавек: тры хлопцы і тры дзяўчыны, і ўсе былі досыць актыўныя. Але нават гэта вельмі хутка мне надакучыла — я зусім не разумею сам сябе і магу толькі канстатаваць тое, што ёсць. Усе гэтыя справы здаюцца мне цяпель дзіцячаю гульней у нешта сур'ёзнае, а ў людзях я, як ні стараюся рабіць зваротнае, бачу з некаторых часоў толькі фальш. Мне здаецца, што той-сёй не верыць у тое, што рабіць, што той-сёй гаворыць высокія слова, але

сам дбае ў гэты момант пра іншае, толькі не пра святое і не пра высокае. Я мяркую толькі па сабе. Я без астатку быў адданы справе ўжо два гады: не злічыць, колькі праводзілі са мною розных гутарак — ад камітэта камсамола і дэканата да спецработнікаў адпаведных устаноў. Ніколі я не ўсуніўся ў святасці таго, чаму вырашыў прысвяціць жыццё. Але дзе цяпель уся мая вера? Чаму я служыў, калі малюсенькі дробязны выпадак, пра які сорамна расказваць людзям, разбіў гэтую веру амаль да шчэнту? Вось тут я абсалютна не ведаю: ці вінаваты я, прыняўшы звычайнае за святое, ці вінаваты наш беларускі рух, які, не варты звацца святым; ці, хутчэй за ўсё, я — самы звычайны чалавек, а рух — самы звычайны рух, але ў свеце ёсьць нешта вышэйшае, свяцейшае і праудзівейшае як за мяне, так і за ўсе нашы адраджэнскія рухі. Што гэта такое — я не ведаю. Але яно ёсць. І служыць ранейшым сваім святыням, не верачы ў іх, уяўляецца мне горшым за здраду.

Я пісаў табе адзін ліст узімку, але адаслаць яго пабаяўся. Ведаеш, я закахаўся. Ба ўсякім разе, усе дзяўчатаці нашага інстытута і з усяго свету перасталі для мяне існаваць, акрамя адной. Гэта цудоўная, нешчаслівая дзяўчына, але яна выпадкова «палюбілася» з май сябрам, пасля яны рассталіся назусім — ні лістоў, ні

ўспамінаў. Калі паспрабаваць неяк адным словам вызначыць той стан, які цяпер у мяне, дык гэта будзе неразуменне. Неразуменне, чаму мне так упартага адмаўляюць у тым, у чым не адмаўляюць іншаму чалавеку? Тым больш што... (Ліст абрываецца).

16.4.87

Як добра, што мы памірліся! Як небяспечна я да яе прывык — і каму расказаць, «хто ўратуе і хто да паможа?».

Цяпер, калі мы памірліся, лёгка пісаць пра ўчарашняе, але суткі — цэльяя суткі я жыў адчуваннем, што ўсё скончана, і, калі б яна не прыйшла першая, я не ведаю, што зрабіў бы. Як жа яно ўсё было? Я, помню, сказаў ёй, што не пайду на пасяджэнне «Раніцы», спаслаўся, што трэба хоць нешта рабіць па ўроках, і яна пайшла сама. На самай справе на апошнім пасяджэнні я заўважыў дзіўную рэч: я нічым (калі глядзець яе вачыма) не вылучаюся ад трох нашых хлопцаў! Больш, на месцы дзяўчыны я выбраў бы ці Міцуру — ён прыгожы, наўмы, не служыў шчэ нават у войску, ці Рамановіча — ён спакойны, здаровы, як дуб, ці нават Ваксевіча — ён вясёлы, хоць і апрануты горш за тых... Я побач з імі, як сыгч; ніхто ні пра што, праўда, не здагадваецца, бачаць ува мне толькі лідэра,

якога больш за ўсё хвалюе наш агульны клопат, але Таню не падманеш. У яе вачах я чытаю беспамылкова: «Мы ўсе тут добра ведаем мову, у чым тады лідэрства і выключнасць Вяргейчыка?» Усё, што б я ні казаў, яна аспрэчвае. «Не таму, што ёй трэба праўда, а каб хлопцы далі ёй увагу, — думаю я. — Што ж, буду маўчаць». Так сяджу і маўчу, паступова і іншыя апускаюць насы. Пасяджэнні, якія раней былі жывымі, з душою, збіralі па пятнаццаць чалавек, сталі як хайтуры.

Яна была рада, што я не іду, а ўслых сказала: «Ну, вучыся, хоць і сумна будзе без цябе».

Увечары, гадзін у адзінаццаць (пасяджэнне ішло аж на дзве гадзіны болей) з'явілася мая Таня. «Як сумна было без цябе!» — «Выдатна было», — перакладаю я і чарнею, як хмара. Брусавец заўсёды выходзіць, пакідаючы нас удваіх, я бачу, што ён не любіць Таню, але ўдзячны яму страшэнна.

— Таня, я зноў за старое. Я ніяк не могу вызначыць, што ў нас за адносіны? Як ты сама іх разумееш?

— Звычайнія. Ты кахаеш мяне, я — цябе, — яна падышла і абняла мяне. Я вызваліўся.

— Хіба так кахаюць? Нашто ты хлусіш? Ты ж халаднееш з кожным днём больш і больш. І я ўжо не ведаю, кахаю ці не...

— А, так! А сапраўды, як гэта я не заўважыла, што ты перастаў у апошні час дамагацца свайго... Я ж ведала, што гэтым скончыцца.

— Як ведала? Значыць, ты ведала, бачыла, што я цябе перастаю кахаць, і нічога не спрабавала зрабіць інакш? Табе ўсё роўна, кахацьму я ці не?

— Не ўсё роўна, проста ведаеш, калі сутыкнуць халоднае і гарачае, дык не заўсёды награеца халоднае, звычайна астывае гарачае.

— Не стаў, калі ласка, ўсё з ног на галаву, не рабі мяне вінаватым.

— Ну, добра... Раз ты так дабіваешся, я скажу, як я ўсё гэта разумею... Каб можна было, я зрабіла б ўсё, каб Сяргей пасля той ночы не ўбачыў цябе; я зрабіла б ўсё, каб ты не даведаўся, што я з некім была! Я не хацела твойго кахання, я, калі шчыра, кахання перабачыла ўсякага, і мяне цяжка здзівіць яшчэ адным... А тыя восеньскія адносіны паміж намі, як сястры з братам, гэта было нешта сапраўдане, ні на што не падобнае — і павер мне, вышэйшае і лепшае за любое каханне. Але вярнуць нельга, раз яно так здарылася, я сама хацела пакахаць цябе. І нешта ўзнікала, але ўспамінаўся твой націск... Калі б ты пабыў са мною, ты зрабіў бы гэтаксама, як Сяргей... Ну што табе ў гэтым?.. Табе трэба даказаць самому

сабе, што ты не горшы за Сяргея?

— Не!

— Так! А я што — машына для ваших маральных экспериментаў?

Я маўчаў. Яна паклала галаву мне на плячо і сцішылася. «Харошы ты, Вяргейчык... Пастаім даўжэй, каб больш ніколі не сустракацца. Ты ж хоць галавою кіунеш пры сустрэчы?» Засмяялася і дадала: «Я ж ўсё адно цябе буду кахаць — пасвойму, без ложка». Адштурхнула мяне і пайшла, не аглянуўшыся ў парозе.

Я даходжу ўжо да того, што сам пішу, быццам ёй, і сам чытаю, уяўляючы, быццам яна чытае. Нешта вельмі нядобрае са мною за гэты час адбываецца. Цяпер смешна, што я пісаў сам сабе ўчора ўвечары, калі яна пайшла:

«Ніколі б не падумаў, што будзе так страшна. Аказваецца, я даўно ўжо жыву толькі для цябе і толькі табою, і раптам — няма для каго жыць, няма каму пахваліцца, як добра я штосыці раблю, які я напісаў верш. Гэта мне трэба было — жыць для кагосьці, а я думаў, што гэта табе трэба — каб для цябе нехта жыў. Аказалася, нікому не трэба, каб я хадзіў у інстытут, у інтэрнат, на пасяджэнні «Раніцы», еў, піў, спаў».

«А каму трэба, каб я гэтае рабіла?»

«Мне».

«Дык што ты хочаш? Воць я ем, п'ю», хаджу

на «Раніцу», у інстытут — ведай гэта, думай, што я раблю гэта для цябе».

«Мне нічога іншага і не застаецца. Ведаеш, калі ты пайшла, ноч была такая... дзікая. Схадзіў я на вакзал, купіў два пачкі цыгарэт і смаліў, смаліў, аж пакуль не збялеў. Тады лёг — і сон нейкі дурны і страшны. Звычайна пасля якіх бедаў сны шчаслівия — ведаеш, сніцца, што ўсё добра, а калі прачынаешся, успамінаеш, аж скаланае ўсяго. А на гэты раз і ў сне не забыўся, і тут не так, як ва ўсіх...»

«Колькі я цябе ведаю, ты ўсё плачаш ды скардзішся».

«Мне ж больш няма каму».

«Ах, кінь, Вяргейчык! Колькі можна пра адно і тое ж?»

«Ну, не крыйдуй, калі ласка, хоць тут не крыйдуй. Ты ж на паперы толькі... А помніш, Таня?.. Слухай, я ніколі не ведаў, як табе больш падабаецца зваць цябе, перрабіраў усе склоны...»

«Нічога, як завеш, так і добра».

«Проста мне так не падабалася, як ты звала мяне ўсё Вяргейчык, Вяргейчык. Адзін раз толькі назвала імя, памятаеш?»

«Усё памятаю».

«Хто цябе вучыць гэтым «памятаю» зусім не беларускім? Не чытай, дзеля бога, Караткевіча, не вучыся яго ўкраінізмам і не алагізмам, вучыцца мове нам трэба ў Гарэцкага, і ў

Ластоўскага, і ў Калюгі, а не ў Караткевіча! А помніш, Танечка, я шчэ ўвосень любіў цытаваць: «Бывае, выльеш горыч на паперы, і ўсё лягчэй здаецца на душы?» А памятаеш, як ты раз павязвала мне гальштук, і я, смеючыся, сказаў, што ёсць такая прыкмета: калі дзяўчына павяжка хлопчу гальштук, дык яны палюбяцца? Няўжо некалі такое было, што ты была мне амаль чужою і я ніяк цябе не раўнаваў!»

«Вяргейчык, ты сапраўды так мучаешся ці прыдурваешся?»

«Навошта, для якое мэты мне цяпер прыдурвацца? Помніш, ты сама казала: «Я думала, у цябе гэта хутка пройдзе, але не ўлічыла, што ты не такі, як усе?»

«У цябе ж было лёгкае і простае выйсце».

«Таня, Таня! Чаго ты ні Сяргею, ні першаму свайму хлопчу не раіла шукаць нейкіх іншых выйсцяў! Як на добры лад, як ёсць каханне, дык якое яшчэ трэба выйсце? Я для цябе зраблю ўсё на свеце, але ж справа ў чым? Ты ад мяне нічога не патрабуеш, і гэта страшней усяго. Мне часта хочацца стаць перад табою на калені, абняць за ногі...»

«Ізноў ногі?»

«Божа, як з табою гаварыць? Хоць на паперы пабудзь тою, якую я выдумаў, каб закахацца».

«Значыць, ты кахаў толькі выдуманую? Як

будзе лепиш: кахаў ці любіў?»

«Гледзячы што і каго... І хто ў мяне будзе цяпер вучыцца мове?»

«Знойдзэш».

«Не, я, пэўна, ніколі не жанюся, ты для мяне так і ёсць лепшай дзяўчына, іншай я праста не змагу паўтарыць тых слоў, што казаў табе».

«У мяне ўжо баліць галава. Пайду я, Вяргейчык».

«А вось не. Гэта ўжо адзіная мая прывілея — не пускаць цябе».

«Нашто ты пачынаеш усё па-новаму? Каб ты ведаў, як мне гэта надакучыла! Усе твае пакуты ў табе самім, я не могу ім даць ніякай палёгкі, як, можа, сама таго ні хачу».

«Можаш».

«Я ўсё здзіўляюся, чаму хвалаць твае вершы».

«Я цябе тысячу разоў прасіў — не чапай мае вершы. Я ж не ўспамінаю пра Сяргея».

«Вяргейчык, падзякую Богу, што ў мяне засталіся рэшткі вераснёўскай павагі...»

«Пачакай, я баюся, што зараз скончыцца ліст і я цябе ўжо сапраўды не ўтрымаю. Я зараз дакажу, што хацеў, і ты пойдзэш, добра?»

«Ты ў сто разоў горшы за Сяргея — ён хоць не выдумляў ніякіх праблем, з ім лёгка было. Хоць нашто табе гэта казаць? Хто ты мне такі?»

«Я не Сяргей... Я цябе ніколі б не кінуў».

Помніш, я ўсё казаў: будзе, як ты захочаш?»

«Усё, Вяргейчык. Табе асталося трохі больш за палавіну ліста. Я цяпер ведаю, чаго ты вар'яцееш: столькі дамагаўся свайго, думаў: «Якая ёй розніца, я ці Сяргей? Дамогся? Проста гэта?»

«Будысты вераць, што чалавек жыве шмат-шмат жыццяў. Памірае, а тады нараджаецца ў новым ablіччы. Калі гэта так, і ў тым, будучым, жыцці я буду прыгожым, багатым, вясёлым, а ты — люблю, я цябе знайду, добра? І мы ніколі ўжо не расстанемся».

«Шкода, што ты не пішаш больш свае ліръчныя вершы».

«Але калі ты і ў тым жыцці мяне не пакахаеш... Буду назаляць табе, як і цяпер... Будзеш тады ведаць. А праўда, табе сумна будзе некалі без мяне? Калі ты скончыш інстытут, паедзеш куды-небудзь і ляжаць з кім-небудзь у ложак, успомніш мяне хоць на імгненне, добра? Успомніш якраз у тое імгненне, калі... Ты пайшла? Як мне заўсёды добра з табою!»

«Вывай, Вяргейчык!»

«Давай іначай: прощай! Так страшней».

«Добра: прощай!»

«Прощай!»

10.5.87

То сварыліся, то мірыліся, два дні не бачылі адно аднаго. Мірымся мы так: альбо я не вытрымліваю, іду да яе і стаю моўчкі пры дзвярах — тады яна падыхо дзіць і цалуе мяне; альбо яна робіць тое самае, і ўжо я цалую яе. На гэты раз яна прыйшла першая, быццам для того, каб толькі даведацца, ці паеду я праз тыдзень з імі ў Кушляны, на сядзібу Багушэвіча. Яна была такая ціхмяная, пакорлівая — няўжо бацца мяне згубіць? Калі так — дык няхай жыве!

Гаварылі, як заўсёды, пра нашы адносіны. Я панура плёў, што нам патрэбна расстацца, бо нікому з гэтага кахання няма радасці. «Калі ты вось цяпер, днямі, не здагадаешся сказаць мне нешта вельмі важнае, табе пасля можа быць вельмі кепска. Але я ведаю напэўна, што ты скажаш. «Жаніцца, — падумаў я і спытаў: — Ты маеш на ўвазе, што нам не трэба сустракацца?» — «Не, Вяргейчык, усё ідзе якраз да зваротнага...»

Значыць, жаніцьба? Усе мае здагадкі, што яна хоча замуж, пацвердзіліся. Што ж тут рабіць? Яна была з чалавекам, які, яна ведала, яе не кахае. Значыць, галоўнае, каб яна кахала. Тады ўсё вырашылася б яшчэ зімою, усё — гэта значыць была б такая, як у яе з Сяргеем, нач.

Нягледзячы на ўсю сваю наўнасць, пісанне лірычных вершаў, я страшны, аказваецца, педант. Я ўвесь жыву па схемах. Калі тая ці іншая з'ява падыходзіць пад мою схему — тады я чалавек, як і ўсе, з гонарам, з сумленнем, здольны раскладаці гэтую з'яву на белую і чорную часткі. Варта толькі ж сутыкнуцца з нечым незразумелым, што не ўкладаецца ў мae схемы і не падыходзіць пад вычытаныя мной кніжныя сюжэты, я станаўлюся рабом — невядома, чыя тады кроў дык тue мне паводзіны. Хоць і па бацькавай, і па матчынай лінii мы не мелі ніколі ні гербаў, ні фальваркаў. Як добра было б жыць у дваццатыя гады, як гэта ні парадаксальна і як ні смешна гучыць на сямідзесятым годзе «панавання ўлады рабочага класа і бяднейшага сялянства». Матка ўжо слаба памятае, як зваўся мой прадзед, і я яе разумею — ён, як і матка, быў рабом некага.

Цяпер мне добра, спакойна, ані няма прыступу страху, з якім пісаў ёй ліст у дыялогах. Колькі ў мяне ўжо гэтых лістоў, няўжо я быў такі слабы, што хацеў дзяліцца страхам і з братам, і з Сяргеем? Усё ж вельмі проста кладзецца ў маю схему: вядома, яна хоча быць маёй жонкаю. Якія шляхі яна выбірае для сваіх намераў (стаць маёй жонкаю) — гэта яе клопат, а таму яе таксама можна зразумець і дараваць ёй.

Кахання ў яе няма, але няўжо ўсе і

выходзяць замуж толькі па каханні? Хутчэй за ўсё, убачыўшы мае пакуты, яна ідзе не ад сябе, а ад мяне. «Я твойго кахання не хацела і не хачу, мне ад цябе нічога не трэба, — але табе трэба, ты ад гэтага пакутуеш, і я ж так сама не камень. Калі сапраўды ўсё так, як ты даказваеш і паказваеш, скажы ці хоць паабяцай, што мы пажэнімся. І ўсё будзе, як ты хочаш».

Як на майм месцы думаў бы нармальны, незаблытанны чалавек:

1) калі мы пажэнімся, дык што ў нас будзе за жыццё, калі яна ўвесь час націскае: «Я гэтага не хацела і не хачу, але калі ўжо так склалася...»

2) трэба не крыўдзіць яе больш, але і не сустракацца.

Ужо ні ў што не веру — ніколі я не скончу гэта нейкай логікаю! Калі ёй самой гэта надакучыць? Калі ўжо яна, плюнуўшы на ўсё, альбо скажа, каб больш не прыходзіў, альбо... Ні тое, ні тое! Сёння сніўся страшны сон: яна ляжала з Сяргеем на вялізным ложку, прыціскалася да яго, ён цалаваў яе, а яна, сонная, паўжывая ад шчасця, так ужо цалавала яго і абдымала! Было гэта ў нейкім маленъкім мястэчку, у вялікай кватэры на шмат пакояў. Прыляцелі мы туды чамусьці самалётам...

20.5.87

Да якога ачмурэння і ідыятызму можа давесці ўсё гэта! Як смешна, горка і сорамна перачытваць ранейшыя запісы! Чатыры з паловай месяцы жыць пад нейкім гіпнозам, пакутаваць — ад чаго? Я памыліўся — ёй зусім не трэба нічыйго шкадавання, гэта кончаны чалавек. Нічога жаночага ў ёй няма і блізка. Як не хочацца ўспамінаць усяго, а ўспамінаць трэба, бо тое, што адбылося, будзе мне добрым урокам. Вось лагічная нітка тыповых яе паводзін: перад тым, як ехаць у Кушляны, прапанаваў ёй выйсці замуж. Яна згадзілася. У Кушлянах сыходзяць разам з Міцурам — гадзіны ў дзве з'явіліся, невядома адкуль.

Яна зусім свядома рабіла гэта. Яна не магла не ведаць, што так не робіць ні адна жанчына ці дзячына.

Накірунак з гэтых часоў адзін: ні ў галаве, ні ў жыцці яе быць не павінна.

Ліст чацеўрты

Добры дзень, Сяргей! Збіраўся напісаць табе шчэ ўчора. Мне казаў Брусавец, што ты быў у Мінску і заходзіў, калі мы ездзілі ў Кушляны. Так і не пабачыліся, а шкада.

Гэты ліст пішу табе ў звязку са сваім

папярэднім лістом, які цябе, мабыць, трохі здзівіў, заблытаў і прымусіў ставіцца да мяне насцярожана. Пісаў я той ліст у перыяд вялікай разгубленасці перад жыццём, у хвіліны слабасці. Цяпер гэтага няма. Неяк раптоўна, устаўшы раніцою, я ўсвядоміў, колькі свінства пасеяў за апошнія паўгода; аказалася, усе мае пакуты — толькі вынік сябелюбства і прагі быць вышэй за іншых. Але мяне гэта не спалохала, як раней, калі такая прага ачышчэнняў узнікала, я адганяў яе, палохаючыся, што выпраўляцца позна ўжо, дый непатрэбна, бо ўсе знаёмыя так жывуць — цяпер я не спалохаўся, а, на адварот, радаваўся, як дзіця. Я зразумеў, што ў мяне ёсьць шанц вырваша з гэтага жыцця, у якое я сам сябе загнаў. Усё ў маіх руках. Што тычыцца нашай справы, вершаскладання, металу і року і г. д. — заняткі імі ішлі не ад нейкіх духоўных парыванняў, а скіраваны былі толькі на тое, каб вылучыцца сярод астатніх людзей, узняцца над імі і карыстацца пасля іхняю павагаю. Сам сябе паступова я ўжо ў такой ступені пачаў любіць, што апошнім часам дзівіўся і раздражняўся, калі блізкія мне людзі рабілі не так, як мне хацелася. Спачатку раздражняла, а потым пачало палохаць. Пачаліся нейкія прыступы страху, што мяне любяць менш, чым я таго заслугоўваю: я стаў патрабаваць, каб мною цікавіліся. А патрабаваць нечага духоўнага —

гэта, ведаеш, апошняя прыступка гонару... Вядома, што я не з усімі знаёмыі запар такое рабіў, я знай шоў чалавека, на якім у найбольшай ступені сканцэнтраваў слова і дзеянні свае дэградацыі.

Гэта агульшчына. Я памятаю, што абяцаў расказаць табе ці напісаць сапраўдную прычыну свае «хваробы», і якую значную ролю ў ёй адыграў і адигрываеш ты. Але пачакаю, пакуль у галаве стане ясней і ўсё ўтрамбуецца. Адчуванне такое, як пасля цёмнага выходзіш на зыркае свято: бачна, што светла, але разгледзець нешта цяжка, вочы не прывыклі і скачуць паўсюль чорныя плямы.

Калі раней я лічыў сябе ніжэйшым за цябе, дык цяпер пішу як да роўнага. Упершыню за апошнія месяцы адчуў сябе чалавекам, як усе. Цяпер я ведаю выйсце, ведаю збольшага, як жыць, і ўсе адступленні ад гэтых ведаў будуць толькі весці да новых пакутаў. Мяне цягне ў гэтыя два дні да чысціні чорт ведае чаму: я мыўся з гадзіну сам, перамыў пакой, усё на свеце... (Ліст абрываеца).

23.5.87

Хапіла роўна на тры дні. І апусціліся руکі. Тры дні не ходзім ні я да яе, ні яна да мяне. Гэта мая нявеста, дзяўчына, якая «жыць без мяне не

можа» і «гатова падпісацца пад кожным пунктам». Пункты... Быццам прайшло тры месяцы. Помню, за дзень перад Кушлянамі яна сама не вытрымала гэтай няпэўнасці і сказала: «Скажы без сваіх філасофіяў, коратка і ясна — як мне сябе паводзіць? Дай мне якую інструкцыю, ці што, бо я бачу, што раблю табе кепска — а чым, сама не ведаю... Я, праўда, не іграю і нічога не хачу, а ты ва ўсіх маіх паводзінах шукаеш нейкае сістэмы. Што б ты хацеў пачуць ад мяне?»

«Я хацеў бы пачуць, што ты без мяне не можаш жыць, а калі мяне не пабачыш дзень, гадзіну нават — табе кепска і нечага не стае; што ты размаўляеш са мною ў думках; што ты згодна быць разам са мною цэлае лета, а ўвосень... я да цябе прыеду і мы пажэнімся».

«Я падпісваюся пад кожным пунктам».

Я перагортваю цяпер гэты сшытак і чытаю, і здаецца, што раней я дурнейшым не быў, што маё вызначэнне шчасця, некалі запісаное, правільнае. Я ж быў шчаслівы ў той дзень перад Кушлянамі, я дабіўся, па сутнасці, свайго: яна абяцалася стаць маёю і нават не на час, а на ўсё жыццё. Было спусташэнне, спакой, як у сне. Усё знікла, акрамя слоў: «Я падпісваюся пад кожным пунктом». Няўжо то й было шчасцё? Яна хлусіла. Нашто? Можа, ад шкадавання, каб я супакоіўся. Восень жа яшчэ далёка, цяпер ён

нічога не патрабуе — чаму б «не падпісца пад кожным пунктам»?

Калі ж памрэ ўва мне гэты боль, колькі ён шчэ будзе мучыць мяне?! Няўжо мяне мала вучыла жыццё? Хіба я не ведаў, што шчаслівия канцы бываюць толькі ў раманах, напісаных метадам так званага сацыялістычнага рэалізму? Няўжо дзень перад Кушлянамі і дзень там — гэта ўсё маё шчасце, якое праплыло і растала, як дым? Не, не веру, мне толькі дваццаць чатыры гады! Тады чаго ж я хаджу ўесь час як прыбіты, як пахаваўшы самага роднага і адзінага чалавека? Няўжо я магу так моцна кахаць? I како?

Ах, ненавісная дастаеўшчына, як я ад цябе ні бараніўся, ты даказала, што кахаць паспраўднаму можна не цнатлівых дзяўчыннак. У цнатлівых дзяўчыннак можна толькі «влюбляться», а кахаць, без памяці, толькі такіх: бесталковых, халодных, хітра-разумных і страшэнна, вечна незразумелых асоб лёгкіх паводзін... Не дзіва, што так душыць нейкі д'ябал: «Дурань, цяпер не вернеш, не вернеш!..»

І я думаю: сапраўды, можа здарыцца, што мяне пакахае ціхая цнатлівая дзесьцікаласніца, і я яе, і мы пажэнімся, і ўсё будзе добра — але ўспыхваюць перад вачамі Кушляны, і ўсяго пачынае трэсці. Не, ніколі, я ўжо бачу і ведаю, што ніколі не спакушуся на нейкае чыстае,

рамантычнае шчасце, нават калі надарыцца магчымасць такое атрымаць. Мне дваццаць чатыры гады, а што я, па сутнасці, бачу і спазнай?

Бойкі ў юнацтве, пазней — войска, Маскоўскі акруговы шпіタル, месяц рэанімацыі, два разы — клінічная смерць, з якой цудам выкарабкаўся. Затым — праца, п'янкі... Тыповы прадукт застойных часоў з усёй складзенай псіхалогіяй і поглядамі на рэчы. Змалку — сярод людзей, якія ўсё на свеце падавалі і тлумачылі так, як навучыла іх калдобістae жыццё. Мне хочацца склусіць, але хлусіць нельга, а праўда тая, што блізкія мне людзі — матка, баба, дзядзькі, стрыечныя старэйшыя браты, словам, людзі, якія так ці інакш выхоўвалі мяне, не стаялі і блізка ля тых сялян-праўданосцітаў, на якіх маліўся ў свой час Талстой. Мяне вучылі: «Крадзь, але каб не злавілі», «біся, але біся са слабейшым, ад мацнейшага ўцякай», «не чытай кніжак, бо здурнеш», «пі, але знай сваю меру», «як умееш абдурваць — абдуры, бо самога абдурца...» Людзі самі цёмныя, забітыя, яшчэ ў шасцідзесятага гады дваццатага стагоддзя — як прывязаныя, без пашпартоў, гаравалі і рвалі жылы немаведама на каго, і, вядома, што яны ніяк не маглі жадаць мне благога; я люблю іх усіх, але...

Але мне цікава, што такое «кепска» і што

такое «добра».

А, школа! Яшчэ ж прапусціў школу. Настаўнікі былі вясковыя і гарадскія — горад быў блізка, кіламетраў за восем. Вясковыя пілі на святы, маглі за гнуць нават на ўроку ціхенъка мат, вучылі зусім кепска, а галоўнае, мы, вучні, не верылі, што можна нечаму ў іх навучыцца. Пра іх хадзілі такія ж плёткі, як пра звычайных дзядзькоў і цётак. Гарадскія вучылі лепш, але не верылі і ім. Наколькі я цяпер магу асэнсаваць, ішло своеасабліве змаганне паміж хатнімі нашымі парадкамі з гарадскімі... Вядома, ніхто спецыяльна, знарок ніякага змагання не вёў, рабілася гэта падсвядома, але я помню, як сто разоў на год пачынаў «новае, як у кніжках», жыццё, упадабаўшы паводзіны і слова гарадскіх настаўнікаў.

Помню, у сёмым класе ўвялі новы прадмет — этику, і пасля двух урокаў мне страшна захацелася некага кахацца. Я выбраў Веру, здаровую белую дзяўчынку, спакойную троечніцу, і напісаў ёй цыдулку: «Давай кахацца». «Давай, прыйходзь сёння», — адказала Вера.

Я прыйшоў, у хаце нікога не было, Вера марудна, на маіх вачах, распранулася, лягла на падлогу. «Я таксама хачу з табою кахацца», — сказала яна лежачы. Кахаліся мы дні са тры, пасля нас нечакана злавіла Верына маці. Я ўцёк

дадому і яшчэ два дні баяўся хадзіць у школу — чакаў страшнага скандалу. Але мала таго што не было ніякага скандалу — не было ўвогуле нічога. Верына маці здаройкалася са мною, а Вера стала нават трохі грэбаваць — можа, ад таго, што спужаўся і так хутка адышоў ад яе.

Бываюць хвіліны, калі мяне бярэ жах за скалечаныя жыщі сваіх аднакласнікаў. Вера жыве цяпер у вёсцы, у яе двое дзяцей і няма чалавека. У дваццаць чатыры гады яна тоўстая, як дзежка, з патухлымі, некалі сінімі вачамі, з маршчынамі, з пракуранным голасам — не жыве, а згасае. Яна гоніць самагонку, пра дае яе п'е сама, на вачах сваіх дзяцей б'еца з маткаю за грошы. Пасля школы яна паехала некуды ў Жлобін, кажуць, што жыла там гады два вельмі вольна, але не ўмела сябе глядзець, дый грошай не хапала на касметычнае харошае прычындалле, перастала падабацца мужчынам і прыехала назад — да маткі. У Мінску, у вышэйшай школе міліцыі вучыцца на пракурора аднакласнік Ігар К., колісь выдатнік, ціхоня; у войску ўступіў у партыю — каб лягчэй жыць. Гэта страшны, разбэшчаны мінскімі жанчынамі цынік, тыповы кар'ерыст, які хоча займець больш улады, і я яму пры сустрэчах, перачакаўшы ягоныя аповеды пра поспехі і ўцехі, сур'ёзна кажу: «Ігар, як некалі будзеш мяне судзіць за нацыяналізм, дык хоць далёка

не высылай». Смяецца: «Посмотрим! » Ехаў я са свайго горада ў вёску ў адным аўтобусе з Жанаю Д., некалі чысценькім, з каснікамі, у школьнай форме стварэннем. Яна адна праявіла, помню, нечаканую ўпартасць, калі ў 1978 годзе ў нашай школе перасталі выкладаць па-беларуску. Намеснікам дырэктара стаў тады малады выпускнік педінстытута Майсей Лазараўіч Шульман: ён аб'явіў, што свае прадметы — фізіку і хімію — будзе прымаць і выкладаць толькі па-руску, падручнікі трэба купляць рускія і адказваць па-руску. За ім пацягнулася ўсе іншыя настаўнікі, справа была ў пачатку года, і мы за свае грошы ездзілі штодня ў горад купляць рускія падручнікі. Акрамя Жаны. Цягалі ў настаўніцкую яе самую, цягалі бацькоў, хацелі адправіць дзяўчынку да псхічнага доктара, яна плакала і ўсё роўна не хацела перавучацца. Памятаю, толькі пасля, калі мы, вучні, сталі смяяцца і цыкаць на яе, яна перш на перапынках, а тады паступова і на ўроках — загаварыла па-культурнаму. Тады, у аўтобусе, Жана ехала з чалавекам — мурлатым п'яным мужыком, які спаў стоячы і ўсё клаў галаву на яе плячо. Перад самай вёскай яго пачало ванідаваць — на сумкі, на падлогу. Жана пабегла да шафёра па анучу і выцірала, а ён толькі цяжка ўздыхаў і соп, відаць, не ў памяці, куды едзе і чаго едзе.

Пра астатніх аднакласнікаў нічога не ведаю, яны недзе жывуць па свеце.

А я?

У дваццаць чатыры гады хачу шчэ нешта вярнуць, шукаю нечага сапраўднага! І страхаюся — няўжо такое маленъкае было маё шчасце, няўжо яно больш не вэрнецца?

24.5.87

Таня не прыходзіць.

Каб я быў празаікам, я напісаў бы пра паездку ў Кушляны выдатнае лірычнае апавяданне, і выгаварыўся б, і стала б лягчэй. Але колькі іх ужо напісана іншымі: і выдатных, і геніяльных. А поўнасцю зразумець да канца не можна нікае. Толькі пачуцці, нікае лірыкі, успамінай, як было, і запісвай пачуцці — ты ж пішааш сам сабе...

Былі два дні. Першы — дарога, электрычкаю і пешшу; другі — праца, Жупраны, касцёл, вогнішча... Былі: я, Міцура, Таня, Рамановіч і Віка Паскевіч — Таня за гэтыя паўгода «нацягала» яе трохі мове і пачала «далучаць да руху». Хацеў ехаць Брусаўец, але, як заўсёды з ім бывае, перад самым канцом перадумаў; былі нават куплены квіткі, і ён здаў свой. Я рады, што ён такі непастаянны. Каб паехаў, дык набачыўся б, чаго не трэба. Мы,

памятаю, ехалі нанач, у пайпустой электрычцы. За акном цымнелася, а ў нас на магнітафоне ціха співаў Камоцкі: «Ну сядай, сядай са мной, калі ласка...» Мы то маўчалі, то трохі перагаворваліся па-беларуску, і пасажыры дзівіліся на нас, а нам было прыемна. Электрычка спынялася на частых станцыях, а потым бегла і бегла наперад — і гэта было вельмі добра; помню, Таня сядзела, сядзела, тады паклала мне галаву на плячу і заснула... Я думаю цяпер — калі б нешта такое пачаў расказваць мне які чалавек, я здзівіўся б банальнасці такіх казак, але калі ў мяне плыла за акном ноч, калі на майм плячы...

Як часта я ў думках і на словах ганьбаваў штосьці чужое: гэта няхораша, тое брудна, тое банальная — ганьбаваў толькі таму, што нехарошае, бруднае і банальнаяе было не са мной.

Вёў Міцура, ён быў родам з Гродзеншчыны. Ад нейкай станцыі ішлі, ішлі — гадзіны дзве, як не больш, прыйшлі позна ўночы. Пачалі раіцца, будзіць дзеда ці не, ці ставіць палатку? Аж выйшаў сам старэнкі дзед: «Хадземце, хадземце, тут зімно...» Ён звыкся да гасцей. Не сталі нават есці, уздоўж сцяны наклалі спальнікаў і ў адзенні пачалі масціцца.

— А я дзе лягу? — спытаў я.

— Каля мяне, дзе ж яшчэ? Ці не хочаш?

У яе так праста выйшлі гэтыя слова, што я сам здзівіўся — чаго гэта я пытаю, дзе спаць?

Я і спаў і не спаў. На падлозе — белы квадрат, свеціць месяц, Міцура храпе, Віка варочаецца з боку на бок... А яна ляжала тварам да мяне, падабраўшы пад жывот ногі ад холаду, і дыхала ціха-ціха, я цалаваў яе ледзь чутна ў валасы, у лоб, у шчаку, і яна не чула. Салаўі спявалі на ўсе Кушляны, мне хацелася спаць і ад шчасця няможна было заснуць. На досвітку пачаў кашляць дзед, я ўстаў і выйшаў на двор, дзед — следам. Знайшлася работа — зачасць дзержакі на рыдлёўкі.

— Сякера ж у вас тупая!

— Тупая... — апраўдаўся дзед Ляпёха, — учора хворы быў, праляжаў дзень... Памру скора, так, ужо чую, што памру...

Я слухаў дзеда, а ён хваліў мяне, што рана ўстаў і так спрытна чашу тупою сякерай, слухаў і круціў у галаве цытату любімага Мележа: «Здаецца, нічога не было ў тую ноч, але ўспамін пра яе грэў пасля іх усё жылцё». Нешта такое...

А ўдзень не было калі думаць. Зрабілі процыму работы. Папілавалі сухія галіны, дрэвы, пацерабілі прысады аднейкіх калючых кустоў, з лесу прыщыгнулі па вязцы елачак і пасадзілі алею, канём з'ездзілі на сажалку па ваду і палілі іх, выщыгнулі з багушэвічаўскага славутага склепа мяшкоў дзесяць гнілой бульбы...

Невядома, як яна туды трапіла і чаго зgnіла. Ляпёха дзякаваў больш за ўсё за гэтую бульбу, што мы яе выщыгнулі і тачкаю завезлі ў яму. І калі пад вечар сабраліся ісці ў Жупраны, я жыў ужо будучай ноччу. Яна будзе такая ж, як першая, нішто і ніхто ў свеце не зробіць так, што не збудуцца мае думкі, што не будзе салаўёў, яе дыхання і месячнай плямы на падлозе, думаў я.

З Жупранаў ледзь прыщыгнулі ногі: сем кіламетраў туды і сем назад, без аддыху. Але было яшчэ светла. Я схадзіў у развалены хлеў, набраў жэрдачак, пасек і склаў вогнішча. На сваю галаву.

Помню добра, што яшчэ кантраліваў сябе каля вогнішча, супакойваў, што нічога страшнага, калі Таня стала ззаду Міцуры, які сядзеў на зямлі і глядзеў у агонь, і паклала яму рукі на плечы. Не, брашу — ужо тады нешта пачалося? Але ж я не ідыёт. Не буду ж я раўнаваць дзяўчыну, калі яна два дні назад згадзілася быць маёй жонкаю, дзень назад спіць у маіх абдымках, а цяпер, можа, няўсямна, абняла чужога чалавека. Каб неяк хітрыла, дык знайшла б месца паабдымаша не ў мяне на вачах. Міцуру ўсё роўна, ён нават нездаволены, круціць галавой... Яна ж разумная, як чорт, ведае ўсе мае думкі. Можа абдымаша на маіх вачах, ведаочы, што я падумаю: «Калі нешта

сур'ёзнае, дык не на маіх жа вачах». Ёй абсалютна ўсё роўна, каму класці на плячо руку. Міцура прыгажэйшы за мяне.

«Вяргейчык нікуды не дзенеца, а Міцуру я і так рэдка бачу...»

Міцуру што — не скідаць жа яе рукі... Хоць, відаць, яму няёмка, здагадваецца нешта. Віка пазірае на мяне — жанчыны здагадлівія... Рамановіч разгроб прысадак, кладзе бульбу — святы чалавек!

— Пайду спаць,— сказаў я і пазяхнуў,— ные ўсё цела.

— А бульба? — здзвіўся Міцура.

— Ай, я яе не люблю, — схлусіў я, ды так няўдала, што лепш ужо маўчаў бы.

Усе, здаецца, зразумелі і прыщілі, а я — хочаш не хочаш — паплёўся ў хату. Лёг, сціснуўшы зубы, узяў і заснуй. Хвілін праз дваццаць як падкінула нешта, усхапіўся, перавярнуўся на жывот і так ляжаў. Вось і Віка прыйшла, мосціца побач, але не ўшчыльную, пакідае месца. Ах, разумніца Віка, каб ты ведала, як цяжка! Рамановіч накурыўся, кашляе ціха, у кулак, чуваць, як Ляпёха стогне і гаворыць сам з сабою... Калі ж гэта скончыцца? Ну дзе яна? Гэта невыносна... хоць ты ідзі шукаць! Раз, два, тры, чатыры, пяць...

Я далічыў да ста, пачаў спачатку і на «восемдзесят два» пачаў ціхія крокі і

своеасаблівы, перарывісты шэпт, якім шэпчуць людзі, калі шмат смяяліся і вымушаны тримаць у сабе яшчэ смех. Пачалася валтузня, шэпт, шэпт, вось пырснуў стоены смех...

— Дайце хоць дзеду паспаць, якой вы халеры... — азваўся сонны Рамановіч.

Сціхлі. Месца каля мяне — пустое. Сэрца раптам замерла, пасля быццам упала ўніз і падскочыла аж да глоткі — раз, другі! Каб не крыкнуць, я ўскочыў і дрыготкімі рукамі абў красоўкі... Нашто? Куды? На двор, цыгарэту, хутчэй, хутчэй! Вобмацкам, выщыгнуўшы наперад руку, прайшоў цераз тры пакоі, выбраўся на доўгі высокі ганак, сеў на дошкі і запаліў... Канец? Але нехта ідзে... Усіх ненавіджу!

— Валодзя, ты што?

Таня стаяла за метр ад мяне, але было так цёмна, што я чую толькі голас і нічога не бачыў.

— Чаго ты легла не са мною? — ледзь прашаптаў я. — Што я табе кепскага зрабіў?

— Як жа з табою трэба асцярожна!

Мяне і так усяго трэсла. Яе слова — не сэнс, а толькі гукі голасу — быццам разагнулі ўва мне нейкую спружыну. Слёзы сыпаліся як боб, намачылі цыгарэту. Патухла і гэтая светлая крапка. Упершыню я плакаў перад дзяўчынаю! Нейкі нечалавечы страх — ніколі ў жыцці я так не прывязваўся да чалавека, ніколі нікога не

было так жахліва траціць.

— Родненкі мой, мілы, прабач мне, міленкі... — спалоханая, яна абдымала і цалавала мяне, ды так асцярожна! Яе ўжо самую пачынала трэсці.

Я пакрысе супакоўся, мы асцярожна прабраліся ў хату. Таня, памятаю, лягла побач, моцна прыціснулася, узяла маю далонь і паклала сабе пад галаву. Так і заснулі.

25.5.87

Назаўтра было няёмка. Я адчуваў сябе вінаватым. Яна была злосная, што я напужаў яе нізавошта.

— Мы з табою пасля пагаворым. Яшчэ адзін такі канцэрт, і цярпенне маё лопнє.

— Я сам больш не хачу. Давай больш не сустракацца?

— Як хочаш.

16.5.87

Мне не было так страшна ніколі. Чаму яна зімою не сказала, што не кахае мяне? Яна не магла не ведаць, што не кахае. Ці яна кахала? Але нашто згаджацца выходзіць замуж, каб праз дзень рабіць абы-што?

«Когда кого любишь, никакими силами

никто не заставит тебя верить, что может не любить тот, кого ты любишь». Бунін. Нічога не магу чытаць, ва ўсім бачацца толькі нейкія аналогіі.

«Есть, брат, женские души, которые вечно томятся какой-то печальной жаждой любви и которые от этого от самого никогда и никого не любят. Есть такие — и как судить их за всю их бессердечность, лживость, мечты о сцене, о собственном автомобиле, о пикниках на яхтах, о каком-нибудь спортсмене, раздирающем свои сальные от фиксатора волосы на прямой ряд? Кто их разгадает?» Бунін. Няўжо толькі знешнасць? Ці ёсьць што-небудзь страшней за тое, калі гаворыш жанчыне розныя слова, і яна халодная, а ты ведаеш, што, калі б нават адну дзесятую гэтых слоў сказаў ёй чалавек трошкі прыгажэйшы за цябе, яна б растала і пайшла б за ім на край свету? У Гарэцкага ёсьць абрэзок: чалавек вярнуўся з вайны, а ў хаце — байструк. Жонка плача, валяеща каля ног, ён сам плача, бо любіць яе — сапраўды страшна! Ідэя ў абрэзку яшчэ і ў тым, што жаночая здрада страшней за вайну, за смерць — гэты салдат на вайне так не мучыўся! Але, я па сабе мяркую, калі б гэта каля маіх ног валялася жанчына, якая здрадзіла, я дараваў бы ёй семдзесят сем здрадаў.

Справа ў тым, што не дужа часта пасля

зрады спяшаўца яны валіцца ў ногі.

«Честное слово, этот мир без Хозяина!» —
Махамад Алі Джамальзадэ, іранскі пісьменнік.

29.5.87

Добры дзень, Танечка! Пішу гэты ліст сам да сябе, хоць перад вачыма — ты. Ужо дзеяць дзён, як мы не бачыліся. Ужо ты, мабыць, і не прыйдзеш. Я — таксама, і не таму, што не хачу, а таму, што разумею: пры такім, як цяпер, становішчы нам абайм лягчэй.

Як ні мала дзеяць дзён, але й гэты тэрмін дае магчымасць рабіць нейкія высновы. Для мяне гэтыя высновы вельмі нярадасныя. І ніводзін чалавек мяне не зразумее. Ты мчэ бліжэй за ўсіх, ты, здаецца, больш за ўсіх мяне разумееш і шкадуеш, таму табе ўсё гэта я і пішу. Я мог бы прыйсці і сказаць гэта вусна, але табе будзе цяжка слухаць. Ты не ведацьмеш, што рабіць, будзеш і шкадаваць, і хацець памагчы, і злавацца на мяне яшчэ больш, бо памагчы ты ніяк не зможаш.

Не буду аналізаваць, як у нас гэтае каханне пачыналася, дзе я рабіў памылкі — ўсё цяпер не важна. Я пытаяўся ў знаёмых дзяўчат, ці можна разбурыць каханне? З іх заблытаных адказаў я зразумеў, што — не і яшчэ раз не. Справа зусім не ў маіх дзеяннях і не ў памылках. Я паспрабую

сабраць тყя сімптомы, што ёсць, і вызначыць дыягназ. Маё жыццё ў гэтых паўгода — ненармальны чалавечы стан. Прычына ненармальнасці — не гэтак, можа, ты, Таня. Ты проста падвярнулася ў гэтай дэпрэсіі пад гарачую руку. Ненармальнасць майго стану заключаецца ў чаканні нейкай вялікай бяды, якая са мной здарыцца. Гэта можа быць альбо смерць фізічная, свая ці пры якіх абставінах, альбо духоўная — я звар'яцею. Прадчуванне гэтае, хацела ты таго ці не, умацавалася яшчэ і тваімі дзеяннямі, паводзінамі.

Пра маю будучыню ты прыкладна здагадвалася, маеш уяўленне. Але ты, Танечка, нават не здагадваешся, якой гэта будучыня ўяўляецца мне. У мяне яе проста не будзе. Кожную хвіліну душыць адчуванне свае непаўнавартасці: раней, да таго, як ты згадзілася стаць маёю жынкаю, было не так. Цяпер нашмат цяжэй. Я бачу, што раблюся як стары хворы чалавек, са мною цяжка іншым, а табе — асабліва, бо я больш за ўсё бываю з табой. Было б паубяды, каб мая «хвароба» працякала незаўважна, а то ж я сам ўсё разумею і бачу. Ты ўжо заўважыла, як палярна мянецца мой настрой.

Усё гэта з'явілася ў апошні час, раней не было. Мяне гэта палохае. Няма веры, што пройдзе час і нешта там нармалізуецца.

Наадварот, здаецца, крызіс мой хоць і марудна, з перапынкамі, але ўзрастае. Не ведаю, чым скончыцца, але чакаю смерці.

Паміраюць малая дзеци, дзяўчынкі ў семнаццаць гадоў, паміраюць, гінуць, забіваюцца хлопцы, якіх ні разу не цалавалі. Я гэта ведаю і мяркую, што прырода ці Бог у выпадку са мною не робяць злачынства. Але мне горка, часам жахліва. Я быццам патрапіў у дрыгву, якая марудна мяне цягне ўніз. Я вырываюся, кідаюся з боку ў бок, хатаюся то за літаратуру, то за каханне, то за ўрокі, але Нешта дае мне забыцца толькі на кароценькі час. І я зноў успамінаю — дрыгва, будучыні няма! І ўсмоктваюся шчэ глыбей.

Кamu можа быць цікава з чалавекам, які думае і прыгнечаны толькі адным? Як я ні стараюся пераключыцца, усё роўна нешта выліваецца. Не толькі ты, а нават такі далёкі мне духоўна чалавек, як Брусаўец, заўважыў, што са мной не тое.

Доўгі час я баяўся гэтых думак, стараўся іх не заўважаць. Але яны самі неяк выплылі...

9.6.87

Памірыліся, але лепш бы ўжо было як было. Я прыйшоў, сказаў, што не магу быць адзін, яна холадна пацалавала мяне — і ўсё. Што там было

ў Кушлянах у яе з Міцурам? Ніхто не ведае, а Міцура змяніўся: стаў хмурым, сярдзітым і нейкім няшчырым са мною. Ён яшчэ не ведае, што з ім такое. Хлопчык, хлопчык, я табе не зайдзрошчу! Хоць у цябе, вядома, будзе ўсё добра — здагадаешся і лёгка зробіш тое, чаго ўжо ніколі не зрабіць мне.

Таня цяпір якраз такая, калі ведае, што ўсё выдатна, усе яе любяць, а далей будзе шчэ лепей.

23.6.87

Чатыры гадзіны ночы. Брусаўец спіць, а я пішу. Ведаю, што, калі зараз лягу ў ложак і выключу святло, пачненца прыпадак страху. Адзіны паратунак — папера, пісаць. Навошта? Не думаць, я ж вар'ят. Усё складанае проста, ад вялікага да смешнага адзін крок. Аказваецца, паўгода я быў вар'ятам. Замест таго каб самому лячыцца, патрабаваў ад Тані, каб і яна звар'яцела, зраўнялася са мною. Ніякага іншага тлумачэння больш няма. Як мне ўдавалася абдурнаць столькі часу і выкладчыкаў, і сяброў, і матку, прыкідваючыся разумным? Хоць што — лішні доказ. Дзе хто бачыў вар'ята, які прызнаеца? Гэтак жа і вар'яцеюць: перш нікому не кажуць, што вар'яты, жывуць, нешта сваё вар'яцкае робяць і хочуць рабіць, за ўсё

хапаюцца, потым злосць, неразуменне, што нічога не выходзіць...

Трэба сабраць неяк у адно рэшткі свайго хворага разуму і пратрымацца хоць гэтую ноч. Зайтра — да псіхіятра, трэба не забыць сабрацца збольшага, бо наўрад ці адтуль вярнуся. Дый самому не хочацца. «Свет — гэта чорны ўзрушены вір, а я ў ім — нябачны, маленьki вандроўнік». Калі чалавек сядзіць у турме ці на высылцы і ведае, што сядзіць ні за што, ён хоць бачыць і ведае сваіх непасрэдных катаў: наглядчыка ці там каго. Яго становішча так ці інакш залежыць ад волі нечага канкрэтнага. Маё становішча залежыць толькі мо ад якога д'ябла. Шкада, што я вар' ят, і шкада, што нікому не трэба мае доказы — а даказаў бы я лёгка...

Трэба не няволіць сябе, пісаць, як лягчэй. Пісаць ЕЙ. Усе апошнія запісы, па сутнасці, размовы з ёю на паперы.

Добрай раніцы, мая Танечка! Я ў лісце буду тлумачыць табе сваю віну — не таму, каб апраўдацца, а каб ты пасля мяне верыла людзям. Словы, якія я сёння табе нагаварыў, я ніколі-ніколі не трymаў у галаве. Я ўзнаўлю ўсе сягонняшнія свае і твае дзеянні, і ты зразумееш, чаго я такое казаў.

Я купляў у кіёску на рагу газету, а вы з Вікай выйшлі неяк нечакана і неслі ўдзвюх

вялікую гаспадарчу сумку. Ты кіўнула... і пайшла, нават Віка здзівілася, пацягнула за сумку. Тады ўжо ты вымушана была спыніцца. Усё так супадала з маймі думкамі!

Я ўзяў сумку, мы, пакуль ішлі, трохі гаварылі пра ўсё і ні пра што (калі мы не адныя, табе лягчэй), і так зайшлі ў ваш пакой. Ты спалохалася, калі добрая здагадлівая Віка адразу ж некуды сышла; пачала разбіраць сумку, прынесла вады і пачала мысьц і рэзаць куру, быццам гэта абавязкова было рабіць цяпер, у дванаццаць гадзін дня. Ніколі ў такі час ты не гатавала ніякіх кураў і ўвогуле абедаў. У цябе былі чырвоныя, у крыві і ў курыных вантрабах, руکі, мне здаецца, ты сама гідавала і знарок, на маіх вачах, рэзала яе, каб не абдымаша такімі рукамі. Я моўчкі ўзяў ліст паперы, асадку і пачаў пісаць:

«Таня! Перад Кушлянамі ты пыталася: як я ўяўляю сабе нашу жаніцьбу і як мы будзем жыць у розных месцах? Цяпер, абдумаўшы ўсё як мае быць, я на іх адкажу. Намеры мае жаніща не тое што не зменшыліся — я не ўяўляю сабе жыцця без цябе. Я пераканаўся, што пачуццё маё не глупства, не гульня, а сапраўднае каханне, якое раней ні да адной дзяўчыны я не адчуваў. Мне хапала маленечкага непарафду ў адзенні альбо, напрыклад, руکі, вымазанай кураю, — і ўсё, нічога не

ўспаміналася, акрамя гэтага. Цябе за такія дэталі я кахаю яшчэ больш, бо яны неяк робяць цябе больш даступнаю. Гэта такі дойті ўступ, а непа срэдна вось што:

Як я сабе гэта ўяўляю?

Лета праводзім разам у будатрадзе, калі выйдзе. Ці — ты едзеш дадому, я — у будатрад, і перапісваецца. Восенню пішаш мне ліст, я прыязджаю, і мы жэнімся.

Як будзем жыць?

Я буду ездзіць да цябе кожны выхадны, вакацыі і святы — разам.

На якія сродкі?

Неяк раней матка паклала мне на кніжку тысячу рублёў. Хоць на нейкі час іх хопіць. Мне абяцалі работу пасля лекцый — рублёў на восемдзесят, плюс шэсцьдзесят павышаная стыпендыя, плюс рублёў сорак шле матка. Калі атрымаецца з работаю, будзе сто восемдзесят рублёў на месяц, і можна будзе жыць.

На што я спадзяюся?

Можа, як мы пажэнімся, ты зменіш трохі свае паводзіны і станеш да мяне ласкавейшай.

Чаго я баюся?

Усіх афіцыйных фармальнасцяў, звязаных з жаніцьбаю; баюся, што зраблю што-небудзь не так і табе будзе за мяне сорамна. Але калі трэба, я згодзен на любую фармальнасць.

Што я табе абыцаю?

Поўную волю, калі табе нешта ўва мне не спадабаецца альбо ты знайдзеш чалавека, якога больш палюбіш, чым мяне — у цябе астaeцца поўная воля».

Ты выцерла рукі, стала чытаць паперыну. Я сачыў за тваім тварам і ўсё больш жахаўся. Не таму, што чытаў на ім насмешку ці пахвалбу, а таму, што нічога не чытаў.

— Навошта ты лічыш грошы, смешны... Хм... Вось якраз воля замужам трэба мне меней за ўсё. Як жа мы будзем жыць, калі я буду чакаць Каханага чалавека?

— Дык пакахай мяне — навошта чакаць?

— Я ўвечары скажу табе, добра? Ідзі павучы пакуль іспыт...

Зусім не так, як было перад Кушлянамі! Страшна, калі ты знайшла ў той пісаніне толькі яшчэ адну спробу зрабіць тое, што і Сяргей некалі.

Я вярнуўся ў пакой, лёг на ложак і глядзеў у столь. Побач валялася кніжка, не хацелася на яе глядзець. Прайшло гадзіны тры, тады пастукалі ў дзвёры, і ты зайшла — роўна на тры хвіліны.

— А, ты вучыш? Я думала, ён тут мучыцца, думае, а ён вучыць! Ну, вучы і заходзь да мяне, а яшчэ лепш — заходзь заўтра.

— Пачакай.

— Не, пабягну — там справы...

І пабегла. Заўтра — каб не псаваць мне

настрой перад экзаменам. Я ўзяў куртку, пайшоў на двор, на выхадзе зірнú у люстра — так і ёсць, белы як сцяна. Усё знаёмае зараз наваліца — і няма ратунку, фініш. Я павярнуўся, бягом забег на твой паверх і без стуку ўвайшоў. Ты была адна, сядзела за столом і перабірала кіпу старых лістоў. Гэта і ёсць «важныя справы», але хай: галоўнае, я падышоў, сеў насупраць — і ўсе страхі адышлі без следу. Як гіпноз. Як п'яніцу з пахмелля трэба гарэлка, так мне трэба яе бачыць увесь час.

— Куды ты ўжо сабраўся?

— Так, гуляць. (Які я, мабыць, быў смешны! Ты ж мяне бачыш усяго як шклянога). Што, Таня?

— Вось што, Вяргейчык. Хай да восені будзе так, як ты напісаў, а там пабачым.

— Па тваім голасе, мусіць, трэба разумець: ні да восені, ні пасля восені гэта немагчыма.

— Час пакажа, давай чакаць.

— Чакаць, пакуль я цябе перастану кахаць?

— Перастанеш, дык хто будзе вінаваты?

Ты ўздыхнула, склада свае лісты ў шафу, лягла на ложак. Зноў — ночь за акном, мы — удваіх, паўгода ў жыцці як і не было.

— Таня, няўжо табе не будзе сорамна? Вось ты паедзеш, выйдзеш замуж. Па Фрэйду ўсялякае каханне цягнецца не больш двух з паловаю гадоў; пройдуць гэтыя два з паловаю

гады, і табе, і чалавеку будзе брыдка спаць разам, а трэба будзе. Няўжо ты не ўспомніш і не зразумееш, што так, як ты робіш цяпер, не робіцца? Дык гэта ў лепшым выпадку, а калі ты не выйдзеш хутка замуж? Усё роўна ж знайдзеца чалавек — не такі, як я, не будзе табе баяць казкі... Ён будзе табе падабацца, і ты хочаш не хочаш... Няўжо ты не ўспомніш мяне і гэтых паўгоды?

— Хутчэй за ўсё, так яно і будзе. Я ведаю, што вяду сябе жорстка, але інакш не магу.

— Нічога не разумею!

Прыйшла Віка, села побач з табою. Мінуліся часы, калі ты хоць знешне хавала радасць, калі заходзіў хто трэці. Цяпер ты ззяеш — не будзе ж Вяргейчык гаварыць пры ёй! Назло буду. Ух, як я люблю такія хвіліны, калі злосць сядзіць, здаецца, нават у каленях і тыя пачынаюць уздыгваць!

— Віка, у цябе хлопец ёсць? — пытаю я.

— Ёсць.

— А хутка вы пажэніцесь?

— Не ведаю, ён пакуль маўчиць, — чырванее няхітрай Віка.

Ты здагадалася, табе не хочацца, каб я пытаўся далей. Табе хочацца перавесці размову, але ж ты разумная і хітрай і здагадаешся, што я здагадаўся. Ты не толькі не перавядзеш яе, а актыўна яе падтрымаеш. Зараз скажаш:

«Вяргейчык чаму пытае?..»

— Справа ў тым, Віка, — смеючыся, кажаш ты, — што Вяргейчык зрабіў мне прапанову. Я сказала, каб пачакаць да восені. Не ведаю, чаго ён пакрыўдзіўся. Ён у цябе, знаеш, чаму пытае? Думае, што на прапановы выйсці замуж бывае нейкая адмысловая рэакцыя, не такая, як у мяне.

— Усё гэта не зусім так, Віка, — пачынаю ўжо я, — а справа ў тым, што з пэўнага часу я стаў заўважаць, што захварэў. Усе свае дзеянні я раблю як у нейкім страшным сне і ўсё не могу прачнуцца. Нармальны чалавек не можа кахаць дзяўчыну, ведаючы, што яна была і збіраецца яшчэ быць з рознымі людзьмі; гэтак сама не можна ўявіць сабе з ёю жаніцца, бо калі яна не выкіне фокус у дзень вяселля, дык выкіне ў самым хуткім часе. Можа, я ўтрырую...

— Добра, я кепская, я прастытутка — дык не кахай мяне такую! Я аднаго не разумею — хто вінаваты?

— Каб я мог, я даўно цябе не кахаў бы.

— У такім разе, ты сапраўды хворы, але я, прабач, не доктар.

Я ўстаў. Бедная Віка, відаць, ніколі не чула і не ведала, што пра такое можна гаварыць так, і не падымала вачэй. А ты толькі пасміхалася, і ўсмешка была злосная, адчайнайая, як у мацнейшага, якога стукнуў слабейшы...

(5 гадзін раніцы, выходзіў пакурыць і цяпер дапісваю).

— Сядай, чаго ты ўсхапіўся? Слухай, ты нагаварыў цяпер, што я сама нічога не разумею. Можа, сапраўды я якая ведзьма? Я ўжо сама сябе не ведаю. Вяргейчык, а калі даб'ешся свайго, хвароба твая пройдзе?

— Я не ведаю. Але буду шчыры: мне здаецца, яна амаль пройдзе.

— Віка, выйдзі, калі ласка, на паўгадзіны. Толькі на паўгадзінн, чуеш?

Віка зачырвонелаася, як мак, засмиялася і выйшла. Ты трохі пасунулася: «Лажыся». Я пакорна сеў побач, прыўзняў тваю галаву і пачалааваў.

— Вяргейчык, — адварочваючыся, сказала ты, — нашто нам жаніцца? Я сапраўды цябе не кахаю; я не ведаю, як буду весці сябе замужам. Глядзі, каб пасля не было шчэ горш.

— Як жа ты... згаджалася?

— Думала, што зраблю ўсё, каб ты не заўважыў. Я, можа, шчэ і зраблю, можа, прыйдзе час, калі скажу: «Я даўно цябе кахала, даўно хацела выйсці за цябе замуж», але гэта будзе няпраўда. Ну, чаму цяпер не прыгон?! Хай бы за каго бацька аддаў, за таго й пайшла...

— Можа, калі мы пажывём разам, ты пакахаеш мяне?

— Не. Ніколі. Я ўжо бачу.

Колькі секунд ува мне бунтаваў фальшывы інстынкт, якому я падпараткоўваўся. Інстынкт бунтаваў: трэба ўстаць, усміхнуцца і сказаць: «Ну, бывай!» альбо: «Што ж, ад гэтага нікто не паміраў. Бывай!». Але я ўпаў тварам у падушку і затросся ў плачы. Каму трэба мой гонар, калі прагучала слова «ніколі!»

— Але ж я не каменная... Я шкадую цябе! Ты столькі мяне дабіваўся — вось я твая. Дваццаць хвілін рабі са мною што хочаш.

Мяне трэслася, як у Кушлянах. Я аберуч схапіў тваю далонь, прыціснуўся да яе лбом, пасля глянуў — ты заплюшчыла вочы. Я рвануў уніз маланку твойго швэдара... Усё. Ты ўскочыла на калені і адкінула маю руку.

Тады я апусціўся каля ложка на калені і ціка і сур'ёзна сказаў:

— Танечка, памажы мне...

— Значыць, праўда? Значыць, праўда, ты ідзеш на ўсё толькі з-за некалькіх хвілін? Праўда? Каб ты ведаў, як я цяпер цябе ненавіджу! И раней, калі хацелася сказаць адно, а трэба было іграць, казаць другое...

Я падняўся і сеў на крэсла. Ты адышлася да шафы і стала там — відаць, я добра быў страшны.

— Ты проста баба... Жорсткая і злая баба...

Ты ўсміхалася. Я бачыў, што ты чакала гэтих слоў ужо даўно, яны табе трэба, каб

апраўдацца за нешта перад сабой. Хай.

— А цяпер выйдзі. И ніколі больш не смей прыходзіць.

24 чэрвеня, 10 гадзін раніцы

Здаў іспыт на «чатыры». Моўчкі пасядзеў, пакруціў у пальцах белет. «Не ведаець? — «Я захварэў». — «Ідзіце, чатыры». На калідоры сустрэў Рамановіча, ён падбег:

— Дзе Міцура?

— Адкуль я ведаю!

— Ён жа ходзіць да Мяцельскай, мо ты дзе бачыў у інтэрнаце?

— Хіба ён з ёю?..

— Мо разы трывалі чатыры. Дзіўна, што ты не ведаеш, але ты ж не заходзіў у апошні час да Мяцельскай.

— Я хварэў. А дзе ж... Віка была?

— Ну, пэўна ж, выходзіла. Я адзін раз толькі быў у яе з Міцурам, пасядзелі гадзін да дванаццаці, і Мяцельская сказала: «А цяпер — спаць». Віка пайшла наверх, я дадому, а Міцура застаўся.

— А-а.

25.6.87

Таптаўся перад дзвярыма псіхіятра і

ўспамінаў Талстога: «Было дело до жида, и я дожидался». Чортавая памяць — нават звар'яцелы, я помню слова ў слова цэлыя абзацы і старонкі чытанай даўным-даўно класікі.

«Што ў вас?» — спытала жанчына-псіхіятр.

«Не ведаю. Я пакахаў дзяўчыну, а яна мяне — не. І я ўжо паўгода не магу зразумець чаму».

«Вы ведаеце, колькі такіх выпадкаў па свеце?»

«Ведаю, чаму я да вас і прыйшоў. Па ідэі, у кожным такім выпадку павінен быць вар'ят. Хіба можна зразумець, калі цябе ненавідзяць за тое, што ты кахаеш?»

«У чым канкрэтна выяўляеца ваша хвароба?»

«Мне ўвесь час, і днём і ноччу, страшна, амаль жахліва. Ні адну з'яву не магу ацаніць так, як раней».

«Напрыклад?»

«Напрыклад, я сядою есці. А нашто? Каб жыць. А нашто? Каб не памерці. А каму трэба, каб ты не паміраў? Вось усе пытанні і адказы, і мне робіцца гідка нават пазіраць на яду. Тоё ж са сном, тоё ж з вучобай...»

«Як вы вучыцца?»

«На чатыры і пяць».

«Вось што: ваша хвароба завецца «функциянальнае расстройства нервовай сістэмы». Яна ў тых ці іншых памерах бывае ў

кожнага чалавека. Раней дваране лячыліся тым, што мянялі формы жыцця, ездзілі за мяжу, на воды... Я магу выпісаць вам снатворнае, а ва ўсім іншым вы самі павінны разабрацца лепш, чым хто. Чалавек вы разумны, але, прабачце, адкуль у вас такі акцэнт?»

«Я ўжо цэлы год не гаварыў па-руску».

«Ясна», — і ўсё.

А мне сапраўды стала зразумела, што апошнє здалося ёй больш ненармальным, чым уся мая хвароба. Дваранская! Воды і заграніцы! Усё гэта мне знаёмае, мілая Раіса Аронайна!

Вечар, 2 ліпеня

А цяпер, хлопчык, глядзі, як замыкаеца кола.

— Што цябе гэтак мучае?

— Тоё, што я згубіў лепшую дзяўчыну, якую калі небудзь сустракаў. Яна мне верыла, і, калі я сказаў, што кахаю, яна была шчаслівая, думаючы, што маё каханне будзе не такое, як ва ўсіх. Яна маральна была чысцейшая за мяне, а я цягнуў яе ў свой бруд.

— Я не верыў, што такая дзяўчына маральна стаіць вышэй за мяне, не верыў, што яна можа зрабіць чалавека шчаслівым.

Хлусня. Ты проста не ведаў, якое бывае шчасце. Табе здавалася, шчасце ў тым, каб

зрабіць так, як зрабіў Сяргей. А яно зусім у зваротным.

— Шмат мне шчэ мучыцца?

— Невядома.

— А можна як уратавацца?

— Табе трэба ўбачыць самога сябе збоку, чужымі вачамі. Трэба даказаць самому сабе, што цябе няма за што кахаць. Тады ўсё зробіцца заканамерным і лагічным.

10.7.87

Здаў усе экзамены. Яна паехала. Разлічыўся з інтэрнатам і пішу, седзячы на голай сётцы. Брусаўец паехаў дадому, я ездзіў на два дні — туга. Чым далей, tym горш. А як хочацца жыць, каб хто толькі ведаў! Калі ўжо я змагу глянуць на травіну, на кветку, на неба і, як у дзяцінстве, зарадавацца, што праста жыву! Калі ўжо ў вушах перастане гучаць яе голас, а перад вачамі стаяць твар, цела і ногі! Божа, калі Ты ёсць, знішчы маю памяць, і я буду жыць па Тваіх законах. Я ўжо ведаю, што такое шчасце — гэта калі нічога не хочаш. І я нічога больш не хачу — ні грошай, ні славы, ні волі, ні быць на кагосыці падобным. Хачу працаваць, як да войска, мулірам ці бетоншчыкам, хачу пасля работы вяртацца ў сваю хату да непрыгожай, добрай жонкі, а па выхадных лавіць рыбу. Хачу

гаварыць так, як умею, на ўкраінска-беларуска-русакій мешканцы, каб не цягалі абы-куды з-за гэтай «няшчаснай маёй беларушчыны», як казаў некалі Гарэцкі. Толькі зрабі, Божа, каб я не хацеў нічога большага, пазбаў мяне самага страшнага ў гэтым свеце зла — хацення.

Калі мяне не прызнаюць хворым, значыць, я здаровы. Магчыма, шмат людзей адчуваюць тое ж самае, але прызывычаіліся. Магчыма, я выжыву, нават не звар'яцею. Але хто, калі і чым мне ўсё гэта акупіць? (Канец дзённіка).

Мяцельская

Я чакаў два, тры дні — Брусаўец не зяяўляўся, а я не ведаў, дзе ён цяпер жыве. Урэшце неяк цераз дзесятъя руکі даведаўся, што ён увогуле нідзе не жыве — ні ў нашым інтэрнаце, ні ў Мінску. Зацяжарыла ягоная дзячынина, tym жа вечарам, калі мы разбраліся ў Вяргейчыковых дзённіках, яна прыехала, нарабіла плачу, і Брусаўец, доўга не думаючы, напісаў заяву аб пераводзе на завочнае і паехаў з ёю дадому — здаецца, у Лоеў.

Паперы паперамі, есці яны не просяць. Цікавіцца імі мог адзін Брусаўец, але і той з'ехаў, і ні слыху ні дыху. Папка ляжала ў тумбачцы, на кніжках, і, лазячы ў тумбачку па

некалькі разоў на дзень, я звыкся з ёй.
Здавалася, гэта так і трэба, каб яна тут ляжала.
Занесці на сметнік і выкінуць мне, як чалавеку
практычнаму, і ў галаву не прыходзіла. І
дачакаўся-такі выпадку ўладкаваць гэтых
паперы! Памагло, што нашыя з Вяргейчыкам
прозвішчы на «В». Недзе перад Кастрычніцкім
святамі, пераглядаючы лісты і паштоўкі свае
скрынкі, убачыў паштоўку — Вяргейчыку. На
зваротным штэмпелі — горад Ленінград.
Прачытаў: «Вяргейчык, мне вельмі кепска. Ці
можна хоць што-небудзь вярнуць? Калі можна, я
вельмі хачу цябе бачыць. Таня».

Людзі, людзі! Як Мяцельская апынулася ў Ленінградзе, чаго ёй кепска — можна толькі здагадвацца. Ды мяне гэта і не цікавіла. Я напісаў зболяшага, што вёдаў пра Вяргейчыкаву смерць, уклаў у канверт паштоўку і адаслаў па адрасе. У той жа вечар узяўся за работу, анігадкі ўрокаў на пачатку года было мала. Вечарамі, за тыдзень, перапісаў дзённік на сучасны лад (акрамя лацінкі, Вяргейчык карыстаўся дарэформавым правапісам), падабраў эпіграф, памучыўся трохі з назовамі... Перш даў «Гісторыя дзіўнага кахання», а тады падумаў, падумаў і назваў гэтае пачуццё словам «хвароба» — так, як часта называў яго і сам нябожчык.

1988г.

Апавяданні

Забабоны

— Слой не хапае, ёлкі-палкі! Быць не можа дажывёмся да нейкага канца!

— Стой, направа. Сюдою бліжэй.

Яны звярнулі з наезджанае дарогі на ледзь пра-бітую ў рыхлым аддіжным снезе сцежку. Вёска засталася ззаду.

Першы, хутка і не азіраючыся, ішоў невысокі юнак гадоў дваццаці, хоць кажух і насунутая на самыя вочы шапка рабілі яго трохі старэйшым. Гэта быў вясковы бібліятэкар Міхась Скаражонак, які сёння па даручэнню старшыні сельсавета праводзіў перапіс насельніцтва, ці, прасцей, хадзіў па хатах і па спецыяльнім сыштку правяраў, ці ўсе, хто ў гэтым сыштку запісаны, жывуць у вёсцы. Не азіраючыся цяпер на дайгалаўгага маўчуна Рыгора Драздоўскага, які ішоў з ім на хутар за кампанію, бібліятэкар з запалам гаварыў:

— Дажыліся! На ўсю вёску з маладых — ты ды я! Раней бы не так у вочы кідалася, не задумваўся неяк: жыве нехта ў вёсцы — ну й жыве! А цяпер прайшоў па хатах — сэрца стыне, ё-маё... Ну, хай дзесяць, дваццаць гадоў ад сілы пахо-

дзяць гэтыя старыя — і ўсё! І вёскі няма. І не паверыш, Рыгор, ні ў адной хаце нікто не пашкадаваў, што дзецы цураюцца роднага дому. Дзе там! Вядро вады не здолее выцягнуць, а радуеца, што дзеткі ў горадзе, культурныя...

— А табе дык дзела ёсць,— адказаў, усміхаючыся, Драздоўскі. Ён ступаў, пазіраючи сабе пад ногі, і стараўся рабіць меншыя крокі, каб падладзіцца пад хаду бібліятэкара.— Паехалі, дык хай едуць.

— Вось правільна! — нібы таго і чакаў, на смешліва падхапіў Скаражонак.— Так яно сама лепш. Паехалі, прыехалі — якая розніца? Такія, як ты, пэўна, і ў школе іх вучылі — абы навучыць, як хутчэй у горад уцякці!

— То й ты ж паедзеш,— не хацеў спрачацца Драздоўскі.— Сам жа казаў, што ў інстытут хочаш.

— Я — дык то я! Я, можа, яшчэ тысячу разоў падумаю, перш чым некуды паехаць. А яны думаюць?

— Можа, і думаюць,

— Пруцца здуру! Як жа — у горадзе іх з аркестрам страчаюць. Адразу даюць партхвелі і машыны — едзьце назад у вёску, каб там пазай-здросцілі трохі!

Драздоўскі не знайшоў, што адказаць, і засміяўся. Высокі, вусаты, крыху няўклодны ў сваім доўгім паліто і ў халодных летніх

чаравіках, ён дыбаў за Скаражонкам, як клапатлівы старэйшы брат за непаслухмяным і гарачым малодшым, у якога ў галаве яшчэ шмат ветру. Драздоўскі па гадах (а яму было больш за трыццаць), канечне, павінен быў трymацца дарослых мужчын, а не гэтага амаль хлапчука, які трох месяцаў як прыйшоў з войска. Але ў Скаражонка не было тае непрыемнае цікавасці, якую ў апошні час аж залішне прайўлялі да Драздоўскага дарослыя — ён ніколі не распытваў Драздоўскага аб ягонай былой жонцы. Ён увогуле больш любіў гаварыць сам, а Драздоўскаму падабалася яго слухаць, хоць, як і цяпер, было незразумела, дзеля чаго бібліятэкар усё гэта кажа.

Драздоўскі не разумеў свайго малодшага сябра, бо яму словы тады толькі здаваліся важныя і патрэбныя, калі са слоў гэтых вышыкала нейкае дзеянне. Калі на ферме, дзе ён працаваў электрыкам, брыгадзір загадваў яму правесці ў цялятнік свято, дык гэта было ясна і зразумела: ён нацягваў дрот, прыбіваў яго эбанітавымі чашкамі, вешаў патрон, укручваў лямпачку... Калі б раптам брыгадзіру замест кароткага загаду захацелася паўдня тлумачыць Драздоўскому, як кепска без свята чысціць цялятнік, як цяжка ў цемры закладаць цялятам корм, як увогуле неабходна электрычнасць на

ферме,— з гэтае прамовы Драздоўскі вынес бы гэтакі ж кароткі загад — патрэбна свято.

Слухаючы цяпер бібліятэкара, Драздоўскі падумаў: «Ну, едуць з вёскі, а што зробіш? Станеш у дзвярах і не будзеш пускаць? Нічога тут не зробіш». Падумаўшы так, ён не перабіваў больш Скаражонка і не надта каб слухаў яго.

На двары на іх забрахаў быў чорны малы сабака, але Драздоўскі зрабіў выгляд, што хоча падняць камень, і, тупнуўшы нагою, крыкнуў:

— А ты тут!

Сабака завішчаў і палез у будку, але зараз жа яму адазваўся другі, аднекуль з-за хлява. Той, другі, брахаў доўга, падвываючы, аж пакуль яны прайшли веранду, пасля цёмныя сенцы і затым ужо, прамацаўшы па чарзе клямку хвіліны са трываласцю — у меншую хату.

У халаднаватай нават з марозу хаце яны спыніліся ў парозе і далі дабрыдзень.

За высокім («Мо які самаробны»,— падумаў Скаражонак) сталом, засланым каляровай цыратою, сядзеў няголены маленъкі дзядок і насцярожана глядзеў на чужых людзей. Перад ім стаяла патэльня, у якой бледелася застылае сала і ляжаў кавалак хлебнага мякішу. Мабыць, да іх прыходу дзядок мачаў гэтым мякішам у сала і еў. Каля печы стаяў цэбар з тоўчанаю бульбай, побач ляжаў сякач і валяліся галёшы. Паўз усю сцяну, ад парога да акна, цягнулася шырокая

лаўка, на ёй — два вядры вады, пад лаўкаю — некалькі чорных ад сажы чыгуноў. Падлога, відаць, даўно не фарбавалася, бо толькі роўна з лаўкаю была сцёрта нагамі, цэбрам і чыгунамі.

Скаражонак, уздыхнуўшы, выцягнуў з сумкі тоўсты квадратны шытак і падышоў да стала.

— Выбачайце, што адрываем вас ад абеду,— ветліва сказаў ён,— але мы — па дзелу. Ніхто ад вас не паехаў? Адам, нявестка — з вамі жывуць?

Ён пытается проста так, для прыліку, бо добра ведаў бяздзетных Адама і Маню Стральчэняў. Яны абое працавалі на ферме і, наколькі мог меркаваць бібліятэкар па вясковых чутках, нікуды не збіраліся з'язджаць і цяпер, відаць, недзе на ферме. Але на ягонае пытанне дзед раптам заварушыўся, таропка абшморгнуў дрыготкімі пальцамі кашулю і падняўся, абапіраючыся на стол. Спачатку ён меўся нешта сказаць, плямкнуў разы са два ротам і нечакана заплакаў — бязгучна, як і ўсе старыя, скрывіўшыся ўсім тварам, пасля нізка нахіліў галаву, як бы кланяючыся Скаражонку.

— Дзякую вам, таварышы дарагія,— праз слёзы заплямкаў ён,— і дзякую уласцям нашым за заботу... і прайяўленне...

Скаражонак спярша трохі злякнуўся; ён адступіў нават на паўкрока і трошкі прыўзняў руку са шыткам, быццам сабраўшыся

бараніцца ад нейкае небяспекі — здалося, што дзед можа шпурлянуць па ім патэльняю. Драздоўскі, наадварот, падышоў бліжэй і ўсміхнуўся.

— Мы ніякая не ўласць,— узбадзёраны гэтай усмешкаю, строга сказаў Скаражонак,— а запісваем, хто тут жыве. Каб плацілі страхоўку за хату.

— Таварышы, я хворы чалавек,— працягваў стары, як і не пачуўшы нічога.— Ніхто діяне не глядзіць, а да людзей выйсці няможна... Нявестка сварыцца, што хай бог бароніць, а сын дажыдаецца смерці... Каб хату сабе забраць і ўсё селішча,— ён усхліпнуў і выцер далонню нос.— Я прашу і вас, і ўласць нашую, каб далі нейкае рады...

— Ды якой рады?

— Забярыце мяне ці ў больніцу, ці куды ў горад, бо німа ўжо сілаў,— пачаў на гэты раз стары.

Дзед сеў на табурэтку і выцягнуў руکі на каленях. Драздоўскі чамусыці адварнуўся да акна і ўсё ўсміхаўся. Але Скаражонка кранула дзедава шчырасць, яму зрабілася шкада яго.

— Дык сын, як я зразумеў, не хоча адпраўляць вас у больніцу? — нясмела спытаўся ён і выняў з сумкі ліст паперы.— Так? Што ж, мы гэта ўсё запішам... і разбяромся. Так, я абышаю

ва ўсім разабрацца, але вы павінны расказаць ўсё, як ёсць...

Дзед адказваў хутка, з гатоўнасцю, і было відаць, што ён непахісна верыць у патрэбнасць пытанняў.

— А вось як прыедуць да вас з вобласці, паўторыце ўсё, што мне казалі, не станеце адмаўляцца? — спытаў Скаражонак.

Дзед зноў з натугаю падняўся і перахрысціўся на абраз у куце, за доўгай гардзінаю.

— Усё, як казаў, так і паўтару.

— Што ж, мы запісалі вашу скаргу,— сказаў Скаражонак, устаў і надзеў шапку.— Абяцаем прыняць меры.

— Дай вам бог здароўя,— прыклаў дзед да грудзей рукі.— Памажыце мне толькі, а я ўжо вам і заплачу грошы...

— Э-э, дзед, не-не! — адступіў зноў Скаражонак, нібы збаяўшыся, што дзед зараз жа, неяк сілай будзе даваць яму грошы.— Нам за гэта свая зарплата ідзе,— казаў ён ужо ў парозе, падштурхоўваючы наперад Драздоўскага,— так што не і не думайце!

За варотамі яны спыніліся і закурылі.

— Вось табе маеш... гісторыя,— сказаў сумна Скаражонак і сплюнуў.— У хаце брудна, не прыбрана, дзядок гэты бедны, як арыштант

які... Ён нацягнуў пальчаткі і паціху пайшоў па сцежцы, думаючы нешта.

— У хаце ў яго, як і ва ўсіх,— засмяяўся Драздоўскі, даганяючы,— можна падумаць, у цябе матка, як поркаецца, дык не ставіць дзе папала чыгуны. Альбо мая. Я вунь у горадзе жыў... ну, як быў жанаты... Ужо ж, здавалася б, горад — няма ні печы ні чыгуноў. А ўсё роўна цяжка за парадкам угледзець.

Скаражонку не спадабалася, што ягоную хату парайналі са Стральчэневаю.

— Будзе добрая жонка, дык будзе і парадак,— сказаў ён.— Думаеш, адкуль усё гэта бярэцца: п'янка, крадзяжы, разводы? З драбязы, з таго, што цэбар стаіць не там, дзе трэба.

— Можа быць. Але чаго ты мне гэта кажаш?

— Ды хоць бы таму, што ведаеш гэтага дзедава Адама, як мяне, а наўрад ці хоць раз пагаварыў з ім, каб бацьку пакінуў у спакоі. Каб у бальніцу яго адправіў...

— Разбяруцца яны і без мяне, а ты вось слухаў у сваім войску і не ведаеш, што гэты дзед паспей пабыць ужо і ў бальніцы, і ў доме для састарэлых. Ён сам не ведае, што хоча.

— Канечне, з такімі сынамі ды з нявесткаю ўведаць,— гмыкнуў Скаражонак.— Гэта ж, ма-быць, вялікая заслуга — аддаць роднага бацьку

ў дом для састарэлых. І хацець, каб бацька за гэта дзякаваў, кланяўся да зямлі.

Драздоўскі памаўчаў і сказаў:

— Я ж кажу, гэта хітры дзед. Ён умее прыраб-ляць.

— Ужо прырабляць умее?

— Смех смехам. Я яшчэ малы быў, як да яго кароў вадзілі, каб адрабіў хваробу. Ён можа след браць. Вось калі толькі чалавек прайшоў і след яшчэ цёплы, ён гэты след неяк бярэ ці то пясок з таго месца бярэ, а ў тое месца ўтыркае іголку.

— І што?

— Захварэць пасля можаш, ці згарыць што-небудзь у селішчы.

Скаражонак павярнуўся, каб паглядзець Драздоўскаму ў твар, адступіўся і набраў у чаравік снегу.

— Ты што, сур'ёзна, Рыгор? — сказаў ён, нахіліўшыся і выкалупваючы пальцам снег.— Ты, у наш час, верыш, што можна захварэць з таго, што ў твой след утыркнулі іголку?

— Можа, веру, а можа, і не.

— Ратуйце мяне — як жа так можна? Мне проста дзіка і страшна. А я яшчэ дзіваваўся, што едуць з вёсак... Канечне, калі такімі дрымучымі забабонамі забіць галаву, дык дзе ўжо думаць аб нейкай там помачы чалавеку!

— Ты добра вытрасі, бо прастудзішся,— клапатліва сказаў Драздоўскі.

— Што? Не бойся, мой след не возьмуць,—
буркнуў, разгінаючыся, бібліятэкар. Яму
расхацелася гаварыць з Драздоўскім.

Снег у чаравіку сапраўды растаў, нага стала
мерзнуць, і таму яны хутка і моўчкі дайшлі да
вёскі.

На другі дзень, у абед, Драздоўскі
матацыклам ехаў з суседняе вёскі на ферму, быў
сярдзіты і ўспамінаў учараашнія Скаражонкавы
словы. «Не было чаго мне злаваць,— думаў ён,
нахіляючыся да руля.— Цымнота і дзікасць...»
Справа была ў тым, што ў аднае жанчыны
ржавелі драцянкі, якія вядуць ад знадворнага
дроту ў хату — на лічыльнік, і калі свято
патухала, то яна брала шуфель ці рыдлёўку і
скрэбла па гэтых драцянках. Свято ўспыхвала,
але доўга ж так цягнуцца не магло; урэшце
драцянкі парваліся і ледзь не згарэла хата.
Жанчына, напужаная, замест таго, каб
дзякаваць Драздоўскаму, які замяніў драцянкі і
прыбіў над імі цынкавую бляху ад вады зверху,
пачала крычаць, што напіша пра яго ў газету, бо
ён быў павінен зрабіць гэтую работу даўно. «Мо-
жжа, мне яшчэ хадзіць па хатах, як таму Скара-
жонку, ды глядзець, ці не забыліся выключыць
тэлевізоры, прасы, ці поўнасцю заліваюць вадой
кіпяцільнікі...»— думалася яму, і было прыкра.

Падняўшы галаву, ён убачыў наперадзе
машину, падобную да міліцыянэрскае.

Драздоўскі з'ехаў з дарогі і прытармазіў. «Зараз
прычэпяцца, што без шлема, ці яшчэ знойдуць
якую хібу, каб прычапіцца...» Угледзеўшыся
больш уважліва, дый машына ўжо пад'язджала, і
ён убачыў, што гэта «хуткая дапамога», завёў
матацыкл і ўжо спакойна паехаў паўз дарогу.
Машына хутка праляцела побач, і Драздоўскі
нікога ў ёй не пазнаў. «Хіба што Стральчэню
старога забралі,— падумаў ён,— а то спрачаліся
ўчора, пратаколы нейкія пісалі».

Драздоўскому пачуўся свіст. Спиніўшыся,
на сцежцы, што вяла да хутара, ён убачыў
чалавека ў фуфайцы, які махаў яму рукою.

— ...Добра, што падвярнуўся,— задыхана
загаварыў Адам Стральчэня, падбегшы і
паціскаючы Драздоўскому руку. Гэта быў
дробны, у бацьку, чалавечак у салдацкай шапцы
і з голымі счырванельмі рукамі. Хоць і не зусім
гладка, ён, аднак, быў паголены, і Драздоўскому
гэта спадабалася.— Бачыў «скорую»? Бацьку
забралі, каторы ўжо раз. Ты на ферму? То
скажы брыгадзіру, што Адама сягоні не будзе,
скажы, да бацькі ў больніцу паедзе.

— Скажу, а дзе жонка?

— Яна ж цяпер у «скорай» паехала, хіба ты
не бачыў? Я хоць збольшага свінства сваё пакармлю (так Адам зваў кабана і карову) ды зра-
зу на пасажырку... Хай яно згарыць з такою
жыткаю, у самога смаркачы бягуць, прастыў

учора на гэтай адлізе, дый спіна баліць, што няма рады...»

— Добра, я скажу.

— Ну, ну,— заківаў Стральчэні.— Няма, я ж кажу, рады, Рыгорка, адныя тыя фокусы бацькавыя пераносіць... Есці — ён не есць; гэта як што, дык сала з хлебам пасмокча. Раз, калі ён у больніцы ляжаў, на травені, прывёз яму яблыкаў, грушаў... Хоць бы смехам чаго ўзяў — кажа, чаго ты мне каўбасы не прывёз, ты грошай пашкадаваў... Крыўдна слухаць, а людзі ў палаце смяяюцца і з мяне, і з яго, як з дурненькіх. А то здумае, што я яго хаты хочу, а то — што пенсію хочу ў яго адбіраць... Слухаеш, слухаеш ды хочацца кінуць-рынуць усё, з'ехаць куды ды пажыць па-людску хоць трохі... — Не забудзь жа, — Стральчэні зноў сунуў Драздоўскому руку і паспішаўся да хутара, назад.

Драздоўскі паглядзеў яму ўслед і падумаў: «Тут кепска, а дзе-небудзь дык ужо будзе табе рай». Ён даў газу і паехаў на ферму.

Вечарам Драздоўскі вырашыў сходзіць у бібліятэку.

Але, як толькі ступіў у дворык старое школы, дзе цяпер у адной палавіне размяшчалася пошта, а ў другой — бібліятэка, свято ў акне патухла. Пакуль Драздоўскі дайшоў да ганка, Скаражонак ужо вешаў на дзвёры замок.

— А-а! — узрадаваўся ён і патрос перад Драздоўскім дзвюма кніжкамі.— Я тут табе ўзяў Эдгара По і раннія апавяданні Гогаля. Пачытаеш «Закодованное место» яшчэ... Я, карацей, пазначыў галачкамі, што чытаць. Паглядзіш, як смяяліся з забабонаў людзі яшчэ сто гадоў назад.

— Давай,— сказаў Драздоўскі і ўзяў кніжкі пад паху.— Але нешта ранавата ты.

— Вам усё ранавата,— пакрыўдзіўся бібліятэкар.— Тут хоць суткамі сядзі — толку.

Яны выйшлі на вуліцу.

— Вы ж думаецце, кнігі для того, каб іх елі мышы,— кінуў Скаражонак на хату, каля якой яны праходзілі.

— Закіпей, слова ўжо не скажы табе.

— Ды не, я ж не крываю...

Было ўжо зусім цёмна, на небе толькі дзе-нідзе слаба свяціліся зоркі. У хатах глядзелі тэлевізыры, і пад вокны і на дарогу клаліся сінія палосы святла. Падмёрзлая на нач дарога была слізкая; Скаражонак не ўтрымаўся, прабег — і праехаўся па ёй некалькі метраў, як па лёдзе.

«Хутка паедзе адсюль Скаражонак; ужо нашто Стральчэні, а і той думае пра нейкія ад'езды», — з сумам падумаў Драздоўскі.

— Чуў, сёння Стральчэню ў больніцу забрали,— сказаў ён.

— Вось добра, што ўспомніў,— павярнуўся Скаражонак.— Я якраз перад твайм прыходам пра гэтае думаў. Ты ўчора ўсё ж трохі быў праў: не ў забабонах, канечне, а ў тым, што... Карацей, ты зразумеў... Дзед дзедам, але тут хутчэй за ўсё важны не сам дзед, а асяроддзе. Тут трэба думаць: адкуль такія дзядкі-баравічкі бяруцца? Перш чым з дзедам, па-мойму, трэба разбірацца з сынам і з нявесткаю, дый не толькі з імі... І ці не зробім мы памылкі, разабраўшыся ўпярод з дзедам, а карані гэтых, так сказаць, пакінем, каб потым з іх расло новае зло?

— Дык дзед жа ў больніцы! — здзвіўся Драздоўскі.— Чаго табе яшчэ трэба?

— А вось чаго,— Скаражонак прашамацеў у кішэні нейкімі паперамі.— Я тут трохі напісаў, але тут цёмна, усё адно не прачытаеш... Карацей, напісаў фельетон пра ўсе гэтых справы. Ты падпішацца як сведка, і пашлём у газету.

— Ды што за дзень такі з гэтымі фельетонамі ды з гэтымі газетамі! Не дуры мне галавы.

— Не хочаш -- і так абыдзеща, без подтісаў,— задзірыста сказаў Скаражонак, але ўсё ж, мусіць, такі варыянт яго не задавальняў,— Не падпішаш?

— Не падпішу, а калі спатрэбіцца, дык скажу, што ты схлусіў. Скажу, што нічога такога не было.

— Чаму?

— Таму, што ты людзей не ведаеш, а лезеш у пісаніну.

— Я, па-першае, такіх людзей і ведаць не хачу, як і тых, што вераць у забабоны!

— Во яно як!

— А ты думаў! А па-другое, я не з тых, што вераць забабонам, а з тых, што робяць!

— Вы нарабіце,— кінуў са злосцю Драздоўскі і хутчэй пайшоў, не развітваючыся, каб, чаго добрата, не пабіцца.

Ноччу Драздоўскі ляжаў у ложку і думаў. Ён успамінаў сваё ранейшае жыццё, жонку, і ўсе ўспаміны да жаніцьбы адзываліся ў ім радасцю: знаёмства з ёю, яе ўсмешка і слова: «У цябе прыгожыя валасы». Гэтых словаў яна сказала мотры гады назад, а цяпер яны стаялі ў яго ўушах з усёй сваёй інтанацыяй. Усе ўспаміны пасля жаніцьбы,— пачынаючы з першага дня,— выклікалі ў ім глухое раздражненне, і яму хацелася выйсці на двор і пастаяць на халодным ветры. Сваркі, кпіны, бурклівасць, гэтае не дараўана, тое не там ляжыць... Хто быў вінаваты больш? Цяжка сказаць нават цяпер, а тады?.. І ўсё ж, чым больш Драздоўскі думаў, тым менш вінаваціў сябе і жонку. Вінаваты былі

чужыя людзі — яго сябры, яе сяброўкі... Яе вучылі, як не трэба папускаць, яго вучылі, як трэба абдурваць... Відаць, мелі з таго асалоду, робячы чужое жыщё падобным да свайго — я гарую, а ты захацеў шчасця? І гэты цяпер, пісака! Гэты, праўда, не са зла і не з зайдздрасці сунецца ў чужое жыщё, хоча зрабіць як лепш. А зробіць горш, на сто працэнтаў...

Драздоўскі ўспомніў пра забабоны і ўсміхнуўся. Таксама вучыць, Гогала даў. Праўда — ніхто не даказаў, што Гэтае ёсць, але ніхто, ніхто яшчэ не даказаў і таго, што Гэтага — няма. І кожны чалавек у Гэтае верыць, другая справа, што не кожны хоча ці не можа з-за нейкіх прычын выносіць сваю веру на людзі.

Гэта было адно з самых цвёрдых перакананняў Рыгора Драздоўскага.

Міхась Скаражонак дапрацаваў у бібліятэцы да лета і паступіў у інстытут.

Да таго часу яны ўжо даўно паміраліся і, нібы згаварыўшыся, стараліся не ўспамінаць пра гісторыю са Стральчэнем. Толькі ў канцы лета Драздоўскі, які прыйшоў развітацца з сябрам, не вытрымаў і сказаў, усміхаючыся:

— Помніш, як ты хацеў у газету пісаць?

Скаражонак чамусыці зазірнуў у другі пакой, дзе маці пакавала яму чамадан, і ціха сказаў:

— Калі ты думаеш, што я закінуў свой феліётон, то памыляешся. Навошта я буду пісаць у сваю раённую газетку; які з гэтага будзе рэзананс? Калі ўжо пісаць, дык у сталічныя газеты.

Драздоўскі пасміхнуўся. Скаражонак заўважыў і пакрыўдзіўся. Ён падумаў, што Драздоўскі мала яму верыць і, мабыць, прыме за пустабрэха.

— А чаму ты тады не падпісаў? — спытаўся ён.— Забабоны перашкодзі?

— Ты што, зноў хочаш пасварыцца са мною?

— Пабаяўся, што табе могуць прырабіць,— заяўві Скаражонак,— след узяць.

— Цьфу ты, што за чалавек!

Драздоўскі плюнуў і, ляснушы дзвярамі, выйшаў з хаты. Але на вуліцы ён закурыў, трохі супакоіўся, вярнуўся на двор і сеў на лаўку каля ганка, вырашыўшы тут пачакаць, развітацца па-людску ды памагчы паднесці чамадан.

А ў хаце Скаражонак размаўляў з маткаю.

— Што вы тут крычыце? — спытала, выглянуўшы на шум, матка.

Сын павярнуўся да яе і развёў руکі:

— Мяне яшчэ й вінаватым зрабілі...

Было відаць, што ён папраўдзе нічога не разумее.

Матка не стала нават пытацца, што тут выйшла. Як гэта адзіны сын, якога яна так цяжка гадавала, адна, без чалавека, можа мець нейкую вінаватасць?

— Пабольш бяры ў галаву,— парайла яна.— Хадзі лепиш глянь, ці не забылася я чаго...

У наступны момант Скаражонак ужо стаяў над расчыненым чамаданам і прыкідваў, што б яшчэ ўзяць,— дарога няблізкая.

Сачыненне

Учараашні васьмікласнік, а цяпер навучэнец палітэхнікума Валодзя Вяргейчык сядзеў за партай і, для выгляду наморшчыўшы лоб, глядзеў на доўгія рады лічбаў, іксоў, ігрэкаў, якія, старанна стукаючы крэйдай, выпісваў на дошцы выкладчык матэматыкі.

«І як гэта людзі могуць так разумець — ды што там разумець — захапляцца сухімі бяздушнымі лічбамі? — здзіўляўся Вяргейчык. — Я разумею трыв яблыкі ці, скажам, дваццаць пяць кароў, — яму на міг стала весела, — бо гэта можна ўявіць. Але квадратны корань з трох? Лагарыфм з дваццаці пяці? Канечне, лічбы патрэбны, але ж, зноў-такі, толькі тым, каму падабаецца з імі важдацца...»

Уесь амаль урок у Вяргейчыка было адчуванне, што выкладчык проста знарок, жартам стараецца даказаць ім, быццам умесьць абыходзіцца з лічбамі так і гэтак — найвязлікшая асалода. Ён нават неяк падспудна чакаў, калі таму надакучыць вадзіць іх за нос і што хутка, засмяяўшыся, выкладчык скажа: «А што, паверылі, што цікава? Вось паверылі ж?» — пасля чаго выгтра дошку і пачне на ёй нешта малываць ці хоць бы пісаць слова, якія так лёгка ўяўляюцца. Вось хоць слова «сіні», напрыклад...

Вяргейчык крадком пачаў паглядваць у акно, і ўсмешка раз-пораз пралягала па яго твары. «Сіняе неба, сіняя вочы — такое лагоднае, такое... пяшчотнае слова, — з замілаваннем думаў ён. — Але нуль цэлых трыв дзесятых? Хоць забі, галава мая пустая, і ні пяшчоты, ні лагоды гэтых нулі не выклікаюць, бо нуль — ён і ёсьць нуль...»

Так Вяргейчык прасядзеў да канца ўрока, разам са званком сарваўся з месца і першы выскачыў на калідор. Ён спусціўся ўніз (іх група займалася на трэцім паверсе) і выйшаў на двор, жмурачыся ад ранішняга вераснёўскага сонца.

Ад тэхнікума да шашы, дзе быў аўтобусны прыпынак, цягнулася доўгая, яшчэ па-летняму густая алея таполяў. Мокрае пасля начнай расы лісце пад яркімі промнямі сонца ззяла цёмна-чырвоным золатам. Нібы сагрэтыя цяплом,

старыя, з маршчыністай, патрэсканай карой дрэвы ледзь чутна шумелі — здавалася, гэта яны, таполі, і наганяюць лёгкі ветрык. Сярод круглай бетоннай клумбы перад самым уваходам, над дробнымі сінімі кветкамі ўзвышаліся два маленькія, познія сланечнікі, у якіх ніколі не бывае зяннят. Яны ўсё ж важна паварочвалі свае мала жоўтыя галовы да сонца, нібы сапраўдныя вясковыя таўстуны-сланечнікі, якіх абвязваюць марлямі, каб не падзяўблі вераб'і...

Цёплая залатая восень! Вяргейчык засміяўся і заплюшчыў вочы — на міг здалося, што ён не ў тэхнікуме, а зноў у сваёй старой драўлянай школе, выйшаў на ганак і дыхае, не можа надыхацца роднымі, бліzkіmі з дзяцінства пахамі восені... Поўнасцю забыцца перашкаджаў хіба што роўны гул машын з шашы...

— Здароў! — нехта крануў Вяргейчыка за рукаво.

Гэта быў невысокі белабрысы юнак, які вучыўся ў другой групе, а родам быў з суседняй Вяргейчыку вёскі. Прозвішча яго было Жменька. (Яшчэ ў школе хлопец вельмі не любіў, калі з ягонага прозвішча смяяліся, і даказваў, што такое ж меў адзін з герояў аповесці Шамякіна.)

Вяргейчык моцна паціснуў руку земляка і ўздыхнуў.

— Фізіка ў вас?

Жменька таксама ўздыхнуў і кінуў галавой.

Прыжмурыўшы вочы, ён паглядзеў перш на таполі, а потым прыслухаўся да гуду на шашы.

— Грыбоў зараз поўны лес, га? — ажывіўся ён раптам. — Я іх так спрытна бяру — каб хто толькі ведаў...

Вяргейчык не паспей адказаць, бо Празвінёу званок, трэба было спяшацца. У тэхнікуме вялі своеасаблівую барацьбу супраць спазненняў: за першое — выклікалі да класнай, за другое — да завуча, а за трэцяе — пасыпалі дамоў адзін са спецыяльных бланкаў, якія друкаваліся ў бухгалтэрыі пра запас і былі такога зместу: «Ставім Вас в известность, что Ваш(а) сын — дочь (падкрэслівалася) систематически опаздывают на занятия...» і г. д. Мелася на ўвазе, каб бацькі кідалі ўсе справы і, скапіўшыся за галаву, ляцелі за бліzkі свет прымаць меры.

Канечне, гэтыя выклікі і пісьмы не зменішылі лік спазненняў, наадварот: тыя, што спазняліся на хвіліну, не ішлі на цэлы ўрок — ўсё адно давядзенца адказаць, дык лепш за ўсё разам.

...Калі задыханы Вяргейчык прыбег у аўдыторию, яго чакала прыемная навіна: другі ўрок матэматыкі адмяняеца, будзе літаратура! Ужо прыходзіла Клара Іванаўна і сказала, што

раз ніхто не браў ні канспектаў, ні падручнікаў, будуць разбіраць сачыненне, якое пісалі на па-за тым уроку.

— Здорава як! — ляпнуў узрадаваны Вяргейчык па плячы свайго суседа па парце., Смолера.

— Будзе яшчэ больш здорава, калі Клара двойку мне ўпякла, — як заўсёды, марудна адказаў той.

— Ты ж спісваў, здае ща?

— А хіба за спісаныя сачыненні пяцёркі ставяць? Яна хітрай...

— Нічога не хітрай, — запярэчыў Вяргейчык.

Смолер прамаўчаў і праз момант загаварыў пра другое:

— Ты, я гляджу, не баішся, — зауважыў ён.

— Яшчэ чаго, — абыякава махнуў рукой Вяргейчык. — Я ў школе ведаеш як сачыненні гэтых пісаў? Ніколі тройкі нават не было.

— Дык то ў школе.

— А тут што? Мяне нават наш дырэктар, ну, з нашай школы, адгаворваў, каб не паступаў сюды, каб перш дзесяць класаў скончыў. Ты ж літаратар, кажа, — пахваліўся Вяргейчык.

— Ого, — здзвівўся Смоляр. — Чаго ж ты паступаў?

— Папытай ў мяне, — кісла ўсміхнуўся Вяргейчык. — Дзядзька мой, нават не дзядзька,

а я і сам толкам не ведаю, хто ён нам, дык вось гэты родзіч паспрыяў, у двухосці. Ідзі, кажа, паступай. Кватэра потым, кажа, у першую чаргу, гроши добрыя...

— А свая галава нашто?

— Каб на ту ю галаву ды цяперашні разум, — разважліва адказаў Вяргейчык, чым вельмі развесяліў свайго таварыша.

— Як жа ты вучыцца будзеш, галава? — смеючыся, запытаў Смоляр. — Я ж заўважаю, ты дуб у матэматыцы.

— А я і не буду. Я ўжо вырашыў...

Ён не дагаварыў, бо ў аўдыторыю хуткім энергічным крокам увайшла выкладчыца літаратурны Клара Іванаўна.

Гэта была высокая, дзяబёлая жанчына, якая вельмі глядзела за сабой: падмалёўвала губы, павекі, пудрылася. Апраналася яна вельмі пасучаснаму, што зусім ёй не йшло, бо Клара Іванаўна была ў гадах.

Яна спынілася пасярод аўдыторыі, цярпліва чакаючы, пакуль сціхне шум і ўсе падымуцца.

— Добры дзень, сядайце, — павіталася ціхім, стомленым голасам. Прайшла да стала, але не села, толькі абаперлася аб яго рукой, другой асцярожна паправіла валасы і, застыўшы, пачала доўта, задуменна глядзець у акно. Яна стаяла так кожны раз — нібы

настройваючыся перад урокам, і заўсёды гэтая задумёная постаць так падабалася Вяргейчыку.

«Як правільна! — усхвалявана думаў ён. — Толькі так павінен пачынаць урок сапраўдны выкладчык...»

Пастаяўшы крыху, Клара Іванаўна села за стол.

— Дзяжурны, раздайце, калі ласка.

Яна падсунула на край стала стос сышткаў, разгарнула журнал і схілілася над ім.

Дзяжурны быў якраз Смолер. Калі ён разнёс сачыненні па партах і разгарнуў сваё, твар яго спахмурнеў. Ён штурхнуў Вяргейчыка локцем у бок — глядзі! Сапраўды, як Смолер і баяўся, стаяла двойка і ўнізе — «Спісана!»

— Усё, праляцела стыпендыя, — шэптам падвёў ён вынік. — А-а, хай старая прысылаюць — я што, гроши зарабляць сюды прыехаў?.. Давай лепш тваё паглядзім, — прашаптаў ён ужо зусім спакойна.

Але Вяргейчык не спяшаўся і толькі пагладжваў пальцамі па вокладцы сыштка, адчуваючы незразумела чаму хваляванне.

— Давай, не бойся, літаратар, — падбадрёў Смолер.

— Была не была...

Вяргейчык хутка разгарнуў сыштак і спачатку нават не вельмі здзівіўся, калі ўбачыў

пад роўнымі радкамі свайго сачынення якраз такі, як у Смолера, подтіс і адзнаку — адзінку.

Смолер шчоўкнуў языком, хацеў нешта сказаць, але стрымаўся.

— Але чаму не двойка? — прашаптаў Вяргейчык. — Дай...

Ён схапіў сыштак Смолера і пачаў параўноўваць са сваім.

— Тут «спісана» і ў мяне «спісана», але чаму не двойка? — зноў разгублена паўтарыў ён.

— Якая розніца? — заўважыў Смоляр.

Тут Вяргейчык і сам зразумеў, што вярзе глупства. Хіба галоўнае, якая адзнака?

У галаве яго за адзін момант пранеслася: твар хлопца-земляка, «літаратар», «гроши добрыя...», «стыпендыя праляцела...» Вяргейчык адчуў, як стала горача вушам ад сораму, і чамусыці пацёр іх далонямі. Смолер са спачуваннем глядзеў на яго.

— А ты не маўчи, — нахіліўшыся бліжэй, парай ён Вяргейчыку. — Падыдзі, скажы — так і так. Я спісаў — дык сяджу не рыпаюся, а табе што...

Вяргейчык хутка павярнуўся да сябра, і ў вачах яго засвяцілася ўдзячнасць.

— Ты мне верыш?

— Канечне. Хочаш, я зараз сам скажу? Хочаш?

У Смолера была нейкая пастаянная гатоўнасць рабіць для другіх тое, на што яны самі не адважваюцца. Адпіхнуўшы руку Вяргейчыка, які цягнуў яго за крысо пінжака, ён хутка падняўся і на гэты раз не марудна, а залпам вышпаліў:

— Клара Іванаўна, Вяргейчык сам напісаў, а вы напісалі, што спісаў!

Нехта хіхікнуў. Клара Іванаўна адарвалася ад журнала і паглядзела на Смолера пранізлівым позіркам, ад якога хлопец сумеўся і сеў на месца.

— Пісаў — спісаў, нічога не разумею, — прамовіла нарэшце выкладчыца. — Вяргейчык, што ў вас?

Вяргейчык падняўся, скоса зірнуў на збянятэжанага Смолера і паціснуў плячыма:

— Ды вось, я, Клара Іванаўна, чэснае слова, не спісваў...

Ён адкрыта глядзеў проста ў очы выкладчыцы, усім сваім выглядам паказваючы, што ніколькі не крыйдзе на яе за гэтую маленъкую недарэчнасць.

— А хто вам сказаў, што вы не спісвалі?

— Як гэта? — разгубіўся Вяргейчык. — Ну, думкі мае сказаў, — паспрабаваў ён пажартаваць і ўсміхнуўся з надзеяй на ўсмешку ў адказ, але твар Клары Іванаўны застаўся такім жа строга-абыякавым.

Вяргейчыка раптам асяніла — проста яна трапіла ў няёмкае становішча і не ведае, як з яго выйсці!

— Вы толькі не падумайце, — горача сказаў ён, прыціскаючы правую руку да грудзей. — Я маю на ўвазе... — Вяргейчык ніяк не мог знайсці патрэбнага слова.

— Сядайце! Вы надта доўга «маеце на ўвазе», — сказала Клара Іванаўна і спакойна, нібы нічога не адбылося, схілілася над журналам.

Вяргейчык сеў. Ён зрабіўся ўвесы чырвоны і баяўся падняць галаву — здавалася, уся група глядзіць на яго і думае толькі пра яго. Але калі ён спадылба акінуў аўдыторию хуткім позіркам, то ўбачыў, што нікому да яго няма справы: што цішком падчытваў наступны ўрок, што наогул драмаў, а дзве дзяўчаткі-блізняты, што сядзелі збоку ад Вяргейчыка, глядзелі адна на адну і шапталі скарагаворкай песьеньку. Яны даволі-такі захапіліся, нават Клара Іванаўна вымушана была адарацца ад сваёй работы і пастукала алóўкам па стале:

— Таварышы, ціха! Праверце яшчэ раз сачыненні — шмат было памылак! — яна крыху памаўчала і дадала: — Я двоек ставіла мала, бо для мяне было важна, каб чалавек сам, — на гэтым слове яна зрабіла націск, — вучыўся пісаць.

Вяргейчык ужо не слухаў выкладчыцу. Калі да гэтай размовы ў яго была цвёрдая ўпэйненасць, што гісторыя з сачыненнем — яўная памылка, якая рана ці позна вырашыцца, то цяпер усё становілася рэальнym. У ім варухнулася невыразнае адчуванне, што не толькі стыпендыю ён можа страціць (гэта ён бы перажыў), але што так і не зможа — ніколі і нікому даказаць, што пісаў ён сам. Але як жа так? Няўжо дарослая, разумная жанчына, выкладчыца, не разумее гэтага? Ці не хоча разумець? Дапусцім, яна не захацела пры ўсіх разбірацца, бо збаялася, што сама магла памыліцца. Але ад таго, што яна падумала пра сваю рэпутацыю, яму ж не лягчэй... Павінна ж быць справядлівасць у чалавека...

— Давайце я пры вас напішу! — нечакана для сябе сказаў гучна Вяргейчык.

Падняліся заспаныя галовы з задніх парт, дружна павярнуліся да Вяргейчыка прыціхляя дзяўчата-блізняты. Клара Іванаўна ўздрыгнула і ўстала.

— Ну, хопіць! Вяргейчык, пакіньце аўдыторыю! — ад прыкрасці яна нават перасмыкнула сваімі ярка-чырвонымі вуснамі.

— На прынцып пайшла, — спачувальна прашаптаў Смолер, калі Вяргейчык збіраў падручнікі.

«Прынцып, — зларадна думаў Вяргейчык, сноўдаючыся па калідоры ў чаканні званка. — Гэта добры прынцып — людзям не верыць!»

Пасля ўрока ён намерыўся ісці скардзіцца класнай кіраўніцы, таму цяпер адчуваў у сабе сілу — нават думаў пра сябе ў множным ліку — «мы». «Мы пакажам, мы дакажам...»

«Я, канечнe, моўчкі выслушую яе прабачэнні, слова не скажу... Скажу толькі: «Эх, вы...» Не, лепш ні слова!»

Тут Вяргейчык успомніў, як хваляваўся ад лірычнасці, калі глядзеў на задуменную постаць выкладчыцы. Яму стала сорамна за сябе.

Прагучаў званок. Загрукалі дзвёры, і праз хвіліну калідор запоўніўся шумам, тупатам ног, смехам і галасамі. Вяргейчык глядзеў на гэтую мітусню і не верылася яму, што не так даўно мог ён гэтак жа бестурботна, з лёгкай душой смяяцца, жартаваць і ні аб чым благім не думаць. Але нават праста так стаяць і перажываць, як цяпер, было ўсё-такі лепш, чым некуды ісці і нечага дабівацца...

Ён уздыхнуў і памалу, з заміраннем сэрца падышоў да кабінета класнай, узяўся за ручку дзвярэй і зараз жа адхапіў руку і нават засунуў яе ў кішэню, нібы баючыся, што яна неяк паміма яго волі адчыніць дзвёры. Перажыўшы ўжо ў думках сцэну свайго апраўдання, яму толькі цяпер прыйшло ў галаву, што ўсё можа

адбыцца і не па яго сцэнарыі. Але і не пайсці было нельга, бо гэтая невядомасць гняла больш за ўсё. «Хвіліна, — падумаў Вяргейчык, — і ўсё зноў будзе па-ранейшаму».

Сабраўшыся з духам, ён пастукаў, не чакаючи дазволу, пацягнуў на сябе дзвёры і ўвайшоў у кабінет.

— ...Між намі, толькі між намі, дзевачкамі, — пачаў ён нечы вельмі знаёмы голас, але не адразу скеміў, што гаварыла Клара Іванаўна, настолькі гулівия ноткі быті ў яе голасе. Сама яна стаяла ля акна спінай да дзвярэй і, прыўзняўшыся на дыбачках, палівала кветкі ў мініяцюрных гаршчочках, якія ў радок ляпіліся на кніжнай шафі.

«Папаў! — падумаў Вяргейчык. Ён зусім не чакаў убачыць тут Клару Іванаўну. — Але нават лепш — хай упэўніцца...»

За столом сядзела класная — круглатварая, прыемная на выгляд жанчына, хоць і залішне поўная. Яна ўсміхалася і нібы з ухвалай глядзела на Вяргейчыка.

— Клара! — сказала яна, па інерцыі працягваючы ўсміхацца.

Клара Іванаўна хутка азірнулася і, здалося, ніколькі не здзівілася, убачыўшы Вяргейчыка.

— Ха, з'явіўся! — сказала яна звычайнym, строгім голасам. — Уяўляеце, Тамара

Міхайлаўна, сарваў мне ўрок. Прыйшоў вось, стаіць — палюбуйцеся на яго!

— Хто, Вяргейчык? — спытала класная. — Ён харошы хлопец.

— Я не зрывай урок, — узбадзёрыўся падтрымкай Вяргейчык. — Я — вось... — ён працягнуў класнай скручены ў трубачку сыштак.

— Ну-ну, дайце мне, — падышла Клара Іванаўна. Яна ўзяла сыштак і разгарнула. Тынцнула пальцам і іранічна-ўрачыста, адхінуўшы крыху назад галаву, прачытала: /.../

Загарнула сыштак і паклада на стол.

— Добра? Добра. Але за свой дзесяцігадовы выкладчыцкі стаж я магу, мне здаецца, адрозніць чужыя думкі ад думак свайго вучня. Вы скажаце, — яна махнула рукой, зауважыўшы, што Вяргейчык збіраецца перабіць, — скажаце, я магу пісаць пры вас, на вашых вачах. Калі ласка. За свой, як вы ўжо упэўніліся, немалы стаж я сустракала вучняў з добрай памяцю, не больш, якія лёгка маглі ўзнаўляць на паперы нават адзін раз прачытаны текст.

Вяргейчык пахаладзеў. Яму ўжо не хацелася ні спрачацца, ні даказваць, ды ён бы ўжо і не змог, таму што ўсе думкі блыталіся, акрамя хіба адной — нашто ён сюды ішоў?

— Можа, ён сам напісаў? — спытала класная і паглядзела на Вяргейчыка.

Клара Іванаўна ўсміхнулася.

— Мяккае сэрца ў цябе, Тамара Міхайлаўна. А пасля здзіўляемся, адкуль бяруцца спецыялісты, якія не могуць правільна напісаць слова «інтэлігент»...

Вяргейчык ступіў да стала і толькі працягнуў руку, каб забраць сыштак, як у гэты момант ля яго ног нешта звонка дзынкнула. Ён уздрыгнуў, толькі цяпер успомніўшы прадзірачку ў кішэні, якую збіраўся зашыць ужо трэці дзень, але то не было іголкі, то забываўся... «Малайчына! — з нейкім вясёлым адчаем пахваліў сябе Вяргейчык. — Скажы дзякую, што больш нічога няма ў кішэні!»

Тры пары вачэй правялі позіркамі двухкапеечную манету, якая, падскокаўчы на швах паркета, апісала роўны паўкруг і доўга яшчэ звінела недзе пад шафай. Выкладчыцы пераглянуліся.

— Мне можна ісці? — спытаў Вяргейчык. Яму хацелася спытаць з выклікам, незалежна, а выйшла нечакана вінаватым і злёгку дрыготкім голасам.

— Не, пачакайце, — сказала Клара Іванаўна мякка, і ад гэтага Вяргейчыку чамусьці стала трывожна.

Ён апусціў галаву і пачаў глядзець на свае чаравікі. Клара Іванаўна падышла бліжэй і, стараючыся зазірнуць яму ў очы, лагодна сказала:

— Ну, нічога страшнага — спісаў дык спісаў... Як цябе завуць?

— Ён у нас Валодзя, — адказала за яго класная.

— Слухай, Валодзя, — Клара Іванаўна трохі памарудзіла. — Чаму ты так дрэнна апранаешся? Раскажы, не бойся, можа, дома што? Можа, бацька п'е? Не бойся, тут жа чужых няма, — павяла яна рукой вакол сябе.

— У яго няма бацькі, — зноў адказала класная, — адна маці. Вядома, цяжка. А заўтра стыпендыяльная камісія... Ага! — тут здагадалася яна. — Хлопчык, напэўна, таму і прыйшоў.

Вяргейчык падняў галаву. Тамара Міхайлаўна глядзела на яго з жalem. Клара Іванаўна прыязна ўсміхалася.

— Ну што ж. Калі так... — сказала яна і, падцяўшы вусны, нейкі момант глядзела ў адну кропку, абдумваючы нешта. — Ай, Тома, давай зробім выключэнне!

Клара Іванаўна зноў разгарнула сыштак і агледзелася па баках. Тамара Міхайлаўна падала ёй ручку з чырвоным чарнілам. Клара Іванаўна прымерылася да адзінкі, чыркнула палоску

ўверх так, што атрымалася чацвёрка, і закрэсліла слова «спісана».

— Уся праблема! — засмяялася класная.

— На, — працягнула Клара Іванаўна сыштак Вяргейчыку. — Ну, я думаю, залішне напамінаць, што мы пайшлі табе насустрach... Вучыся, не кryўдзi мацi, — яна падумала, што б яшчэ сказаць. — Цябе папракаю, — звярнулася да класнай, — што сэрца мяккае, а сама...

І Клара Іванаўна ўсміхнулася ўсмешкай чалавека, які не прывык выстаўляць напаказ сваю велікадушнасць...

Змест

Гісторыя хваробы. *Аповесць*

Забабоны. *Апавяданне*

Сачыненне. *Апавяданне*